

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

DIPLOMSKI RAD

SINDROM PRODUŽENOG DJETINJSTVA I STANOVANJE S RODITELJIMA U
ZRELIM GODINAMA

MENTOR:

Prof. dr. sc. Branka Galić

KANDIDAT:

Ivana Bauk

SADRŽAJ

1. UVOD	2
2. SINDROM PRODUŽENOG DJETINJSTVA.....	5
2.1. POSLJEDICE PRODUŽENOG STANOVANJA S RODITELJIMA.....	12
3. DEMOGRAFSKI TRENDOVI U EUROPI I SVIJETU U 20. STOLJEĆU....	17
3.1. REGIONALNE SPECIFIČNOSTI	19
4. DEMOGRAFSKA SLIKA HRVATSKE U 20. I 21. STOLJEĆU	28
5. STANOVANJE S RODITELJIMA U ZRELIM GODINAMA.....	34
5.1. STANOVANJE S RODITELJIMA U HRVATSKOJ	35
6. ŽIVOT S RODITELJIMA U ZRELIM GODINAMA U HRVATSKOJ; NUŽNOST ILI ODABIR.....	39
7. ZAKLJUČAK.....	45
LITERATURA	48
SAŽETAK.....	51

1. UVOD

Proces prelaska iz stadija djeteta u stadij odrasle osobe zasigurno je jedno od najturbulentnijih razdoblja u životu svakog pojedinca. Tokom perioda inicijacije u svijet odraslih gotovo će se stubokom izmijeniti svijet djeteta koje je, u najvećem broju slučajeva, do tog perioda uživalo u raznim prednostima koje sa sobom nosi život u roditeljskom domu. No, s gubitkom titule djeteta najčešće se gube i te prednosti te dijete čini prve korake u svijet u kojem mora preuzimati potpunu odgovornost za svoja djelovanja, osigurati si egzistenciju i živjeti kao da ne postoji zaštitna mreža zvana roditelji. Riječju, završetkom djetinjstva otpočinje razdoblje osamostaljivanja.

U znanstvenoj literaturi period prelaska iz djetinjstva u odraslost (zrelost) najčešće se naziva *mladost*. "Osnova za definiranje mladosti je životna dob, no na tu se biološku odrednicu nužno vežu i socijalne konotacije" (Ilišin, 2002: 27). Jasno je, naime, kako dob ne može biti *jedina i objektivna* mjera odraslosti neke osobe. Dapače, u raznim kulturama zasigurno postoje i razne društveno prihvatljive *dobi* u kojima dijete službeno postaje odraslom osobom. Također, u nekim kulturama ovaj je proces iznimno brz (primjerice, put do zrelosti u ruralnim krajevima u Indiji prilično je kratak za mlade adolescente kojima su roditelji dogovorili brakove), dok je u nekim drugim kulturama relativno spor, s tendencijom dodatnog usporavanja (Ilišin, 2002).

Otprilike do početka 20. stoljeća proces preobrazbe iz djeteta u odraslu osobu bio je prilično uniforman i brz. U praksi je to značilo kako će većina mladih osoba još u ranim dvadesetima stupiti u brak te je samim time proces njihova odrastanja završen. Naravno, opravdano je zapitati se mogu li se po svojim psihofizičkim karakteristikama osobe u kasnim tinejdžerskim i ranim dvadesetim godinama smatrati u punom smislu odraslima, no, u društvenom smislu, brak je jedan od najpouzdanijih indikatora odraslosti.

Ako u stoljećima koja su prethodila dvadesetom možemo govoriti o generalnom trendu da u brak stupaju (te na taj način zadovoljavaju društvenu normu odraslosti) osobe o čijoj se zrelosti objektivno može dvojiti, onda počevši s dvadesetim godinama prošlog stoljeća možemo govoriti o izvjesnom obrtanju ovog trenda (Glick i Lin, 1986., Blossfeld i Nuthmann, 1991; Toulemon, 1994; Liefbroer i de Jong-Gierveld, 1994; Baizan, 1998 (prema Billari et al., 2001.), Golscheider i LeBourdais, 1986. (SAD), Maxer, 1984. (Njemačka), Young, 1987. (Australija), Zeng i Coale, 1987. (Francuska i Švedska) (prema Golscheider i

DaVanzo, 1989.), Goldscheider i LeBourdais, 1986, Guttman et al., 2002 – prema Sassler, 2008)) – osobe u zrelim godinama sve češće odgađaju ulazak u brak čime, usprkos kriteriju godina koji nedvosmisleno sugerira kako se radi o odrasloj osobi, ipak ostaje neispunjena jedna od temeljnih društvenih odrednica odraslosti. Drugim riječima, dok je ranije brak bio potvrda odraslosti za osobe koje bi objektivno mogli smatrati djecom, danas je njegov izostanak svojevrsna potvrda *mladosti* za osobe koje bi objektivno mogli smatrati odraslima. Naravno, ovo ni u kojem slučaju ne znači kako je stupanje u brak *nužan* kriterij odraslosti, ali nikako ne treba zanemariti činjenicu da se, pogotovo u tradicionalnim društvima, upravo ženidba/udaja smatra službenom potvrdom odraslosti.

Zbog ovog, ali i niza drugih razloga kojih ćemo se u ovom radu dotaknuti, "u suvremenom društvu mladost se prepoznaje kao razdoblje tzv. novicijata, što znači da se mladima priznaje psihofizička, ali ne i socijalna zrelost" (Novosel, 1968 (prema: Ilišin, 2002:27)). Drugim riječima, mlade osobe u dvadesetim godinama normativno uživaju sva prava kao i druge odrasle osobe, no budući da često nisu prošli sve specifične "obrede prijelaza" u odraslost (završetak obrazovanja, iseljenje iz roditeljskog doma, financijska neovisnost, stupanje u brak, zasnivanje vlastite obitelji), okolina ih i dalje doživljava kao djecu.

Tendencija odgađanja obreda prijelaza i produljenje razdoblja mladosti stoga može ostaviti razne negativne posljedice na osobe koje nazivamo mladim odraslima (*youngadults*). Prije svega, kao što je već rečeno, iako imaju sva prava kao druge odrasle osobe, oni mogu doživjeti neke oblike isključivanja iz društvenog života, odnosno može im biti uskraćeno "uživanje u obiteljskim, profesionalnim i političkim pravima koja su im dana" (Rosenmayr, 1979: 18, prema Ilišin, 2002.).

Iz ovog razloga potrebno se zapitati kakve sve posljedice trend produljivanja perioda mladosti može ostaviti na one koji u ovom periodu "zaglave"? Također, potrebno se zapitati i zbog čega ovaj trend nastaje? Odabiru li mladi ljudi produljenje svojih mladenačkih godina ili im je ovaj trend barem u određenoj mjeri nametnut? Ovo su samo neka od pitanja na koja ćemo, nadamo se, ponuditi odgovor u ovom radu.

Iako smo ranije brak označili jednim od najvažnijih koraka prema odraslosti, treba napomenuti kako je on u veoma bliskoj vezi s još jednim važnim "obredom" prijelaza – iseljenjem iz roditeljskog doma. Dapače, u većini zemalja tokom prve polovice dvadesetog stoljeća on je bio ustaljeni i gotovo jedini način izlaska iz roditeljskog gnijezda. Kao što ćemo vidjeti nešto kasnije, u mnogim zemljama niti u 21. stoljeću situacija nije mnogo drugačija.

No, u većini razvijenih društava trend produljenja životnog razdoblja kojeg nazivamo "mladost" karakterizirala je upravo odgoda ulaska u brak te odgoda iseljenja iz roditeljskog doma. Iz ovog razloga, u radu ćemo se pozabaviti i odnosom ove dvije pojave te ćemo pokušati ponuditi odgovor na pitanje ostaju li mladi u roditeljskom domu dulje zbog toga što odgađaju brak ili pak odgađaju brak baš zbog toga što ostaju dulje s roditeljima?

Upravo ovo pitanje konačno nas dovodi do osnovnog problema čitavog rada – kakve sve posljedice na živote mladih osoba ostavlja sve izraženiji trend odgode odlaska iz roditeljskog doma? Također, je li ovaj trend uvjetovan sve izraženijom željom mladih generacija da produlje životni period mladosti ili možda niti nemaju izbora po ovom pitanju? Konačno, je li život s roditeljima u zrelim godinama nužnost ili samo racionalan odabir?

Kako bi ponudili odgovor na ova pitanja, prvo je potrebno razumjeti ovaj proces koji je u posljednjih sto godina tekao u raznim smjerovima. Iz tog razloga, nakon što se u sljedećem poglavlju osvrnemo na sam termin "sindrom produženog djetinjstva", potragu za odgovorima započet ćemo povijesnim pregledom demografskih trendova u dvadesetom stoljeću, s posebnim naglaskom na iseljenje iz roditeljskog doma kao jedno od temeljnih obilježja odraslosti.

2. SINDROM PRODUŽENOG DJETINJSTVA

Dvadeseto stoljeće bilo je jedno od najturbulentnijih u povijesti čovječanstva te su se upravo u ovom razdoblju odigrali određeni događaji i procesi koji su stubokom izmijenili svijet kakav je do tada postojao. Upravo u tom stoljeću počela su i završila dva svjetska rata, proces urbanizacije preselio je velik dio svjetskog stanovništva u gradove, a u većini razvijenog svijeta dovršen je i proces druge demografske tranzicije tokom kojeg su značajno smanjene stope nataliteta i mortaliteta.

Paralelno s ovim događajima u mnogim razvijenim europskim zemljama počele su se osjećati i prve naznake procesa kojeg neki autori nazivaju "drugom demografskom tranzicijom" (Billari et al., 2001.). Jasno, ovaj proces nije bio niti izbliza dramatičan kao oni događaji i procesi koje smo spomenuli ranije, no ipak je ostavio određenog utjecaja na sliku Europe u 20. te pogotovo 21. stoljeću. Pojednostavljeno rečeno, druga demografska tranzicija je proces pod kojim se podrazumijeva niz kulturalnih promjena te, prije svega, izražen trend individualizacije. Sredinom, a posebice krajem dvadesetog stoljeća kad je ovaj proces bio u punoj snazi, sve veći broj osoba zanemarivao je uvriježene norme i dobne granice unutar kojih se smatra normalnim učiniti određene životne korake. Mlade osobe tako su počele sve češće i ranije odlaziti iz roditeljskog doma zbog razloga koji nisu bili vezani za brak, eksperimentirali su s raznim oblicima kohabitacije, a proces druge demografske tranzicije zapravo je u najvećoj mjeri određen tendencijom da se sve više odgađaju određeni životni koraci koje su ranije generacije činile u relativno ranoj dobi. Mladi ljudi u dvadesetom stoljeću počeli su odgađati brak, a prosječna dob u kojoj su žene rađale prvo dijete sve više se povećavala.

Naravno, ovaj proces se nije dogodio preko noći niti su promjene koje je proizveo bile jasno vidljive. Iako je zbog različitog stupnja razvijenosti teško odrediti točan period u kojem je individualizacija i težnja za osobnom slobodom počela oblikovati demografsku sliku Europe, u literaturi se prve naznake ovog procesa uglavnom smještaju u tridesete i četrdesete godine prošlog stoljeća (Glick i Lin, 1986., Blossfeld i Nuthmann, 1991; Toulemon, 1994; Liefbroer i de Jong-Gierveld, 1994; Baizan, 1998 (prema, Billari et al., 2001.).

Od tridesetih i četrdesetih godina, dakle, mladi Europljani od svojih roditelja osamostaljuju se sve ranije te iz roditeljskog doma iseljavaju kako bi život uredili u nekom obliku kohabitacije.

Međutim, u nekim europskim zemljama od sedamdesetih naovamo zabilježen je trend koji je, barem na prvi pogled, donio promjene sasvim suprotne onima koje su nastupile s procesom druge demografske tranzicije. Naime, od kraja sedamdesetih godina, a pogotovo u posljednjem desetljeću prošlog stoljeća, u gotovo svim europskim zemljama bilježi se trend produljenja života mladih osoba u roditeljskom domu. Naravno, ovaj trend nije nastupio u isto vrijeme niti je bio jednako izražen u različitim državama, a demografi ga uglavnom povezuju s određenim ekonomskim aspektima¹ (Doug i Norris, 2000., Click i Lin, 1986., Stone et al., 2001, Nishioka, 2003.)

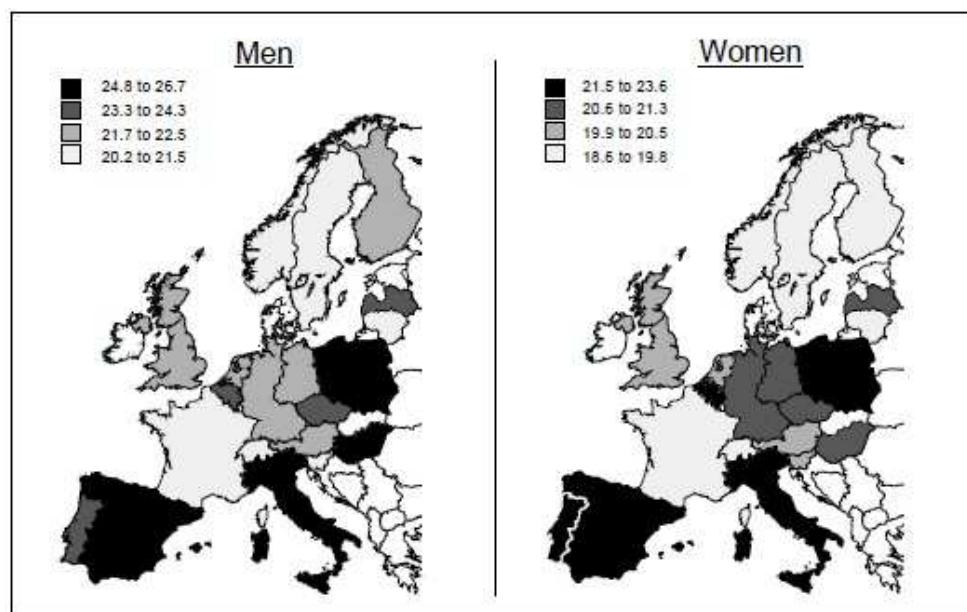
Tako, primjerice, Stone i suradnici navode podatak da je vjerojatnost kako će nezaposlena osoba u Velikoj Britaniji živjeti s roditeljima porasla s 28% 1998. godine, na 39% 2008. godine. U istom periodu šansa da će zaposlena osoba u dvadesetim godinama živjeti s roditeljima porasla je s 21% na 25%. U svom istraživanju iz 2007. godine Billari i Liefbroer navode podatak da su Nizozemci rođeni u periodu 1901.-1910. godine od kuće odlazili u prosjeku s 24 godine i 11 mjeseci. Rođeni između 1951. i 1960. godine odlazili su s 22 godine i 4 mjeseca, a oni rođeni između 1961. i 1970. godine s 22 godine i 6 mjeseci. Iako ne navode konkretne brojke, Billari i Liefbroer tvrde kako je nakon kohorti rođenih šezdesetih godina u Nizozemskoj zabilježen trend sve kasnijeg odlaska iz roditeljskog doma. Ovaj trend je bio pogotovo izražen nakon osamdesetih godina kada je u Nizozemskoj uslijed ekonomske krize došlo do značajnih rezanja socijalnih davanja. Rezovi su posebno pogodili mlade u dvadesetim godinama koji su sve do tada uz pomoć države relativno lako i jeftino dolazili do prvih nekretnina. Nakon socijalnih rezova oni su dobivali sve manje naknade za nezaposlene i sve teže su dolazili do stanova što je za direktnu posljedicu imalo postepeno podizanje prosječne dobi napuštanja roditeljskog doma u devedesetim godinama.

Slična priča kao s Nizozemskom vrijedi i za Italiju u kojoj je 1990. godine 26% mladih između 25 i 34 godine živjelo s roditeljima dok je samo osam godina kasnije taj postotak porastao na čak 38%. (Nishioka, 2003.). Također, ovdje treba dodati i podatak iz istraživanja Marie Iovavou iz 2011. godine u kojem autorica navodi kako čak 80% Talijana

¹ Zanimljivo je napomenuti kako na pragu 21. stoljeća američki i kanadski demografi prijavljuju trend (primjerice, Doug i Norris, 2000., Click i Lin, 1986., Stone et al., 2001. Glick i Hook, 2011., Descartes, 2006., Sassler, 2008.) produljenog života mladih s roditeljima što čitavom fenomenu daje globalni karakter. Za razliku od većine mladih Europljana, mladi iz Sjeverne Amerike nakon završetka školovanja u relativno su nepovoljnijem položaju zbog prilično skupog školovanja i tendencije da ga se plaća studentskim kreditima. Iz tog razloga mnogi mladi Amerikanci već na početku svog samostalnog života su opterećeni priličnim dugovima što im, naravno, praktički onemogućuje kupovinu nekretnine i rezidencijalnu neovisnost. Također, o globalnosti trenda svjedoči i podatak iz rada Vassalo i suradnika iz 2009. godine u kojem navode da je postotak mladih Australaca u dvadesetim godinama koji žive s roditeljima porastao s 21% 1976. godine na 30% 2001. godine.

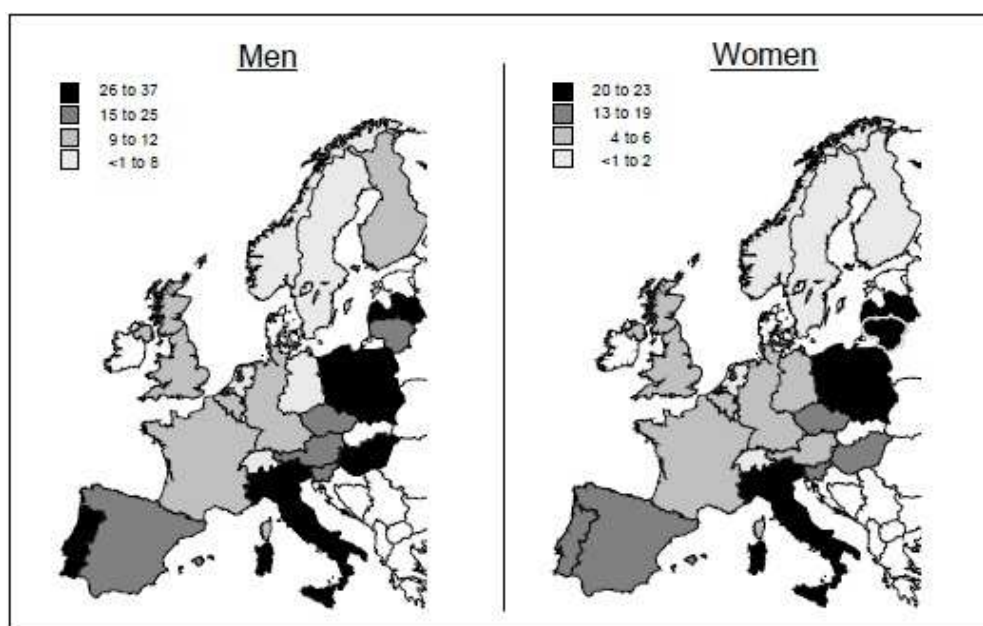
mlađih od 25 godina još uvijek živi s roditeljima, a ista autorica zaključuje da je od sedamdesetih naovamo trend produženog boravka s roditeljima u nekom obliku bio prisutan u većini europskih zemalja.

Grafički prikaz 1. Prosječna dob odlaska iz roditeljskog doma za različite europske zemlje

Izvor: Billari et al., 2001.

Grafički prikaz 2. Postotak osoba starijih od 30 koje nikad nisu napustile roditeljski dom

Izvor: Billari et al., 2001.

Ovdje valja naglasiti kako se upravo Italija (uz Španjolsku, Poljsku, Litvu i Bugarsku)² smatra jednim od oglednih primjera zemalja u kojima je izražen problem produljenog boravka mladih u roditeljskom domu. Tome svjedoči i činjenica da se u javnosti (medijima, znanstvenoj i popularnoj literaturi) proširio pejorativni termin "*mammoni*" (u prijevodi "mamini sinovi") za osobe koje svoje dvadesete, a nerijetko i dobar dio tridesetih godina provodi u roditeljskom domu. "Osim u Italiji, "maminih sinova" sve je više i u Francuskoj i Španjolskoj" (Akrap i Čipin, 2008:419), a ovaj dio populacije nerijetko "uživa" imidž neradnika i nezrelih osoba koje se nisu spremne odvojiti od svih pogodnosti života pod zaštitom roditelja i zakoračiti u samostalan život. Iz tog razloga u literaturi se sve češće spominje i termin "sindrom Petra Pana" ili "sindrom produženog djetinjstva" kojim se opisuju muškarci koji zapravo ne žele odrasti.

No, prema našem sudu, pravo pitanje zapravo je radi li se o muškarcima koji ne žele ili ne mogu odrasti? Odgovoru na ovo pitanje posvetit ćemo završni dio rada, dok smo ovdje dužni objasniti zašto se "sindrom Petra Pana" odnosi isključivo na muškarce. Naime, sva empirijska istraživanja o vremenu odlaska mladih iz roditeljskog doma sustavno prijavljuju da djevojke od kuće odlaze ranije od mladića (Boyd i Norris, 1999., Boyd i Norris, 2000., Billari et al., 2001., Iacovou, 2011., Goldscheider i DaVanzo, 1989., Buck i Scott, 1993., Sassler, 2008., Jones, 2002.)

Sociolozi (Boyd i Norris, 1999., Boyd i Norris, 2000., Billari et al., 2001.) ovu činjenicu objašnjavaju time što, pogotovo u tradicionalnim društvima, djevojke u roditeljskom domu imaju mnogo manje sloboda i mnogo više obaveza od mladića. One će, u pravilu, biti pod direktnijom prismotrom roditelja te će imati manje kontrole nad vlastitim slobodnim vremenom. Također, mlade djevojke u pravilu obavljaju više kućanskih poslova od mladih muškaraca te se generalno od njih očekuje da više pridonose radom u kućanstvu.

Sve gore navedeno ima dvojak pozitivan efekt na prosječno vrijeme u kojem mlade žene napuštaju roditeljski dom. S jedne strane, zbog toga što doživljavaju direktniju kontrolu od strane roditelja, vjerojatno će imati i veću želju da se osamostale i konačno samostalno upravljaju vlastitim životom. Osim toga, upravo zbog činjenice da su često odmalena upoznate s kućanskim obavezama, za njih iskorak u samostalan život neće biti toliko šokantan te će mu se lakše prilagoditi. Drugim riječima, djevojke će u vlastitom domu i dalje obavljati

²U Poljskoj, primjerice, 30% muškaraca starijih od 30 godina još uvijek živi s roditeljima, dok u Litvi to čini 21% žena starijih od 35 godina. (Corijn, 1999. (prema Billari et al., 2001)). Prosječna dob odlaska mladih muškaraca iz roditeljskog doma u Bugarskoj je 30 godina (Iacovou, 2011.).

stvari koje su obavljale u roditeljskom, s tom razlikom što će ih sada obavljati za sebe, a ne za čitavu obitelj.

No, iako se pod sindromom Petra Pana uglavnom podrazumijevaju muškarci koji odbijaju odrasti, valja naglasiti kako je trend produljenog boravka u roditeljskom domu izražen i kod ženske populacije. One će i dalje u velikoj većini zemalja od kuće odlaziti u ranijoj dobi nego muškarci, ali zbog toga neće biti izuzete od trenda kasnijeg napuštanja roditeljskog doma iako će imati veće šanse da će biti nešto manje izražen.

Kao što je rečeno ranije, problemu i uzrocima sindroma produženog djetinjstva dodatno ćemo se posvetiti u završnom dijelu rada, ali da bi uopće mogli raspravljati o nekom društvenom fenomenu, potrebno ga je prethodno definirati.

Našu konceptualnu razradu termina "sindrom produženog djetinjstva" započinjemo s radom Goldscheidera i DaVanza iz 1989. godine. Iako se autori primarno bave demografskim specifičnostima Sjeverne Amerike, smatramo kako je jedan dio njihove teorije sasvim primjenjiv i u europskom kontekstu. Naime, Goldscheider i DaVanzo u svom radu navode kako u modernim društvima postoje tri utabana puta preko kojih mladi ljudi ostvaruju rezidencijalnu neovisnost; brak, poluautonomija i predbračna rezidencijalna neovisnost. Brak je, kažu autori, u većem dijelu dvadesetog stoljeća bio dominantan put u samostalan život, no u novije vrijeme sve veći broj mladih ljudi odlučuje se za neki oblik predbračne rezidencijalne neovisnosti ili poluautonomije. U prvom slučaju radi se o samačkom životu ili raznim oblicima kohabitacije, dok se pod poluautonomijom podrazumijeva život u ustanovama poput studentskih domova, vojnih kampova i slično. Dok prva dva "puta" iz roditeljskog doma često znače i konačan rastanak od njega, postavlja se pitanje na koji način treba tretirati odlazak iz doma da bi se živjelo, kako to kažu Goldscheider i DaVanzo, poluautonomno. Već iz samog izraza je jasno kako osobe koje uživaju u ovom obliku rezidencijalne (polu)neovisnosti najčešće nisu financijski samostalne te se očekuje kako će uživati u roditeljskoj potpori za vrijeme razdoblja poluautonomije. Budući da poluautonomija, kao što sama riječ kaže, uistinu negdje na pola puta između samostalnosti i ovisnosti o roditeljima, u statističkim godišnjacima ovaj oblik izbivanja iz roditeljskog doma često se tretira dvojako. Jedan dio demografa osobe koje žive u studentskim domovima, vojnim kampovima i slično, tretirat će kao rezidencijalno neovisne osobe, dok će ih neki drugi istraživači smatrati sastavnim dijelom kućanstva iz kojeg su potekli.

Ovaj problem prilično je aktualan i u okvirima ovog rada. Budući da je naš temeljni cilj definirati i analizirati sindrom produženog života s roditeljima, moramo se zapitati na koji način treba tretirati osobe koje žive u nekom obliku poluautonomije³. Prema našem sudu, jedna od temeljnih karakteristika poluautonomnog života u, primjerice, studentskom domu je kratkoročnost. Osobe koje napuste roditeljski dom zbog školovanja svjesne su kako će završetkom formalnog obrazovanja završiti i njihovo razdoblje rezidencijalne (polu)neovisnosti. Oni će se ili vratiti u roditeljski dom ili zaputiti preostalim dvama putovima samostalnog života koje spominju Goldscheider i DaVanzo – brakom ili predbračnom rezidencijalnom neovisnošću. Osim toga, mladi koji uživaju u poluautonomnom statusu vjerojatno će periodički odlaziti kući i tako ponovno postajati sastavni dio kućanstva iz kojeg su potekli. Sama priroda njihove rezidencijalne neovisnosti je imanentno kratkoročna te za vrijeme njenog trajanja najčešće uživaju financijsku potporu od roditelja ili države.

Završetkom školovanja, vojne obuke ili tome slično, nužno prestaje i ovaj oblik autonomije te iz svih navedenih razloga smatramo kako bi bilo konceptualno neopravdano osobe koje žive poluautonomno (kako to shvaćaju Goldscheider i DaVanzo) smatrati pojedincima koji formiraju zasebno kućanstvo.

Iako je problem produženog života s roditeljima prisutan u sociološkoj literaturi i demografskim pregledima (poglavito na talijanskom i španjolskom jeziku), nažalost ne postoji uvriježena definicija kojom bi se on obuhvatio. Iz tog razloga u radu smo odlučili iskoristiti vlastitu konceptualnu razradu termina "sindrom produženog djetinjstva" gdje smo, na tragu gore navedenih razmišljanja, kao jednu od temeljnih postavki naglasili činjenicu da djetinjstvo mogu "produžiti" samo osobe koje su završile formalno obrazovanje. Naravno, ovu rečenicu ne treba shvatiti u doslovnom smislu, očito je kako činjenica je li netko dovršio obrazovanje govori malo ili ništa o tome o koliko zreloj osobi se radi. Dapače, izvjesno je kako je značajno produljenje vremena obrazovanja jedan od znakova nezrelosti i neozbiljnosti, no ta tema ipak nije u fokusu ovog rada.

³Podatak o tome smatraju li se osobe koje žive, primjerice, u studentskim domovima članom kućanstva iz kojeg potiču ili članom zasebnog kućanstva važan je posebice u radovima kojima je cilj provođenje empirijskog istraživanja o problemu. Budući da ćemo u ovom radu postotak mladih koji žive s roditeljima (i posljedično, prisutnost sindroma produženog djetinjstva) procjenjivati iz sekundarnih izvora (Popis stanovništva 2001. godine) nismo imali utjecaj na to kako ćemo tretirati osobe koje žive, kako to kažu Goldscheider i DaVanzo, poluautonomno. No, smatramo važnim ukazati kako konceptualna razrada ovog metodološkog problema nužan korak prije svakog pokušaja empirijskog zahvaćanja sindroma produženog djetinjstva.

Ovdje, naime, sindrom produženog djetinjstva promatramo kroz prizmu produženog boravka s roditeljima i nemogućnosti ostvarivanja rezidencijalne neovisnosti. Budući da je jedna od temeljnih pretpostavki rezidencijalne neovisnosti financijska neovisnost, smatramo iluzornim za očekivati kako će visok postotak mladih osoba kojima je primarna preokupacija školovanje imati stalan izvor prihoda koji bi im omogućio iseljenje iz roditeljskog doma. Drugim riječima, za vrijeme trajanja školovanja u izvjesnoj se mjeri *očekuje* da će mlada osoba i dalje biti ovisna o roditeljima te stoga smatramo kako u ovom slučaju ne možemo govoriti o sindromu produženog djetinjstva. Naravno, ovo ne znači da produženo školovanje nije jedan od potencijalnih uzročnika sindroma produženog djetinjstva. Dapače, u literaturi se upravo produženi period školovanja navodi kao jedan od temeljnih pokretača mnogih demografskih promjena poput odgode ulaska u brak, smanjenja prirodnog prirasta, ali i sve dužeg boravka u roditeljskom domu.

Iz tog razloga, imajući na umu sve ranije iznesene činjenice, sindrom produženog djetinjstva konačno definiramo kao "tendenciju da, zbog vlastite želje ili nepostojanja alternative, sve veći broj mladih ljudi nakon završetka školovanja i dalje ostaje živjeti u roditeljskom domu".

Ovdje treba naglasiti kako ovakvom definicijom ne prejudiciramo da je rezidencijalna neovisnost nakon završetka formalnog obrazovanja normalan ili jedini ispravan korak u životima mladih ljudi. Dapače, već ranije smo naglasili kako je jedna od karakteristika procesa druge demografske tranzicije sveopća individualizacija, odnosno težnja mladih ljudi da svoje živote uredi po svojim pravilima. U tom smislu uistinu je izvjesna mogućnost da veći broj mladih osoba odabire produženi život s roditeljima zbog raznih prednosti koje boravak u roditeljskom domu donosi i iz tog razloga sindrom produženog djetinjstva ne treba *apriori* smatrati ni pozitivnim ni negativnim, ali je svakako potrebno uvažiti činjenicu da on postoji. Naravno, sasvim drugo je pitanje kakve posljedice takav trend može ostaviti na mladu populaciju i društvo u cjelini. One svakako mogu biti pozitivne ili negativne i u nastavku ovog poglavlja posvetit ćemo se upravo analizi potencijalnih mana i prednosti koje sindrom produženog djetinjstva može prouzrokovati u društvima u kojima je njegovo postojanje zabilježeno.

2.1. POSLJEDICE PRODUŽENOG STANOVANJA S RODITELJIMA

Neovisno o tome je li stanovanje s roditeljima u (kasnim) dvadesetim godinama odabir ili nužnost, prisutnost ovog trenda ostavit će određene posljedice kako na individualnoj tako i na široj društvenoj razini. Potencijalne posljedice brojne su i kompleksne te ih je prilično teško sumirati na jednom mjestu. No, svakako se može primijetiti kako najveći broj znanstvenika kada govori o posljedicama koje trend produženog života s roditeljima može ostaviti na pojedinca, užu obitelj i posljedično na čitavo društvo zapravo govori o *negativnim* posljedicama.

Tako, primjerice, Vlasta Ilišin kao jednu od negativnih posljedica stanovanja s roditeljima ističe produljenje perioda mladosti – životnog perioda koji karakterizira prijelaz između stadija djeteta u stadij odrasle osobe. Nekad je ovaj period bio prilično kratak te jasno definiran određenim životnim koracima. Posljednja dva koraka najčešće su bili upravo iseljenje iz roditeljskog doma te, nedugo nakon toga, zasnivanje vlastite obitelji. Uslijed procesa druge demografske tranzicije oba spomenuta koraka se sve više odgađaju te pojedinci "zaglavljaju" u periodu mladosti. Naravno, teško je nedvosmisleno tvrditi da se period mladosti produljuje zbog toga što mladi ljudi ne mogu napustiti roditeljski dom. Dapače, sasvim je moguće da je zapravo trend produljenja mladosti jedan od *uzroka* sve dužeg ostanka mladih u roditeljskom domu. Teško je, naime, donijeti sud o tome koja je od dvije spomenute varijable uzrok, a koja posljedica te je sasvim izvjesno kako to ovisi od slučaja do slučaja. Neki mladi će izbjegavati iseljenje iz roditeljskog doma jer ne žele odrasti, a neki neće moći odrasti jer nemaju mogućnosti za iseljenje.

No, neovisno o razlozima ostanka u roditeljskom domu, činjenica je kako u posljednjih nekoliko godina ovaj trend postaje sve izraženiji što sa sobom povlači određene posljedice na širem društvenom nivou. Mladi ljudi koji žive s roditeljima često se, barem u određenoj mjeri, doživljavaju kao djeca i od strane roditelja, a nerijetko i od okoline. Osim toga, neki autori (Akrap, 200, Ilišin 200) tvrde da, iako normativno uživaju sva prava kao i druge odrasle osobe, mladi koji žive s roditeljima mogu biti stigmatizirani kao "mamini sinovi" ili neradnici čime su im *de facto* uskraćena određena prava. Produženi boravak u roditeljskom domu percipira se kao neuspjeh, a osoba koja se nađe u takvoj situaciji može iskusiti određene oblike isključivanja iz društvenog života, tvrdi Ilišin.

Jedan od potencijalnih problema koji proizlaze iz produljenja životnog perioda mladosti jesu i razne definicije odraslosti kojima barataju različite generacije. Tako primjerice Sassler tvrdi da za mlade brak, vlastita kuća i roditeljstvo više nisu primarni znakovi odraslosti. Dapače, za njih su kriteriji odraslosti postali u prvom redu psihološki i individualni (Arnett, 2004, Cote, 2000., Furstenber et al., 2004, Shanahan et al., 2005 – prema Sassler, 2008.).

Sassler na temelju Arnettovog istraživanja zaključuje da su "najvažnija tri kriterija koje sami mladi smatraju znakovima odraslosti su (1) osobna odgovornost (preuzimanje odgovornosti za posljedice njihovih djelovanja), (2) neovisno donošenje odluka, sloboda od roditeljskih i drugih utjecaja i (3) financijska neovisnost. Manji postotak mladih u dvadesetim godinama rezidencijalnu neovisnost smatra nužnim za dosezanje punog stupnja odraslosti" (Sassler, 2008: 675).

No, iako se neka mlada osoba po ovim individualnim i psihološkim kriterijima može smatrati odraslom, to ipak ne zamjenjuje činjenicu da nije "odradila" neke od tradicionalnih "obreda" prijelaza u odraslost. Na taj način otvara se potencijal za generacijski jaz u shvaćanju odraslosti – starije generacije, posebice u tradicionalnijim društvima, imat će tendenciju da mlade koji žive s roditeljima smatraju nezrelima ili čak djecom, dok će se ti isti mladi na temelju psiholoških kriterija smatrati odraslim osobama. Takva situacija idealna je podloga za konflikte kako na mikro tako i na makro razini.

Jedna od potencijalno najproblematičnijih negativnih posljedica produženog stanovanja s roditeljima na mikro razini je i gubitak privatnosti. "Samostalan život u mnogim istraživanjima (Jacobsen i Pampel, 1987, Michael, Fuchs i Scott, 1980, Pampel, 1983) povezuje se s višim osobnim prihodima što sugerira da je rezidencijalna neovisnost preferirano stanje za mnoge" (Goldscheider i DaVanzo, 1989: 599). Jedna od najvažnijih stvari zbog kojih je rezidencijalna neovisnost preferirano stanje upravo je potreba za privatnošću odnosno neovisnošću. Iz svih ovih razloga nizozemski sociolog A. W. M. Smits zaključuje kako je upravo gubitak privatnosti jedan od najvećih problema s kojima se susreću mladi koji u zrelih godinama žive s roditeljima. Ta činjenica može ostaviti negativne posljedice na različite aspekte njihova društvenog, ali i seksualnog života. Smits naglašava da je život s roditeljima nerijetko izvor stresa te mladim osobama može otežati održavanje stabilne veze. Također, smatra ovaj autor, stresne situacije bit će tim učestalije ako mlada osoba u roditeljskom domu živi zajedno s partnerom, a pogotovo ako se radi o parovima s djecom.

No, iako su konflikti neizbježan dio obiteljskog života, Sassler smatra kako se djeca koja žive s roditeljima sasvim neopravdano smatraju potencijalnom prijetnjom bračnoj stabilnosti roditelja. Iako neki autori zaključuju da je suživot djece i roditelja obilježen čestim konfliktima i financijskim problemima (Glick i Lin, 1986, Schnaiberg i Goldenberg, 1989) Sassler zaključuje kako postoji mnogo veći korpus znanstvenih radova koji prijavljuju veoma niske razine konflikata između odrasle djece i roditelja s kojima žive (Aquilino i Supple, 1991, Suitor i Pillemer, 1987, 1988, Ward i Spitze, 2007.).

Jedan od rijetkih autora koji naglašava pozitivne aspekte produženog stanovanja s roditeljima je britanski sociolog Gill Jones (2002.) koji ističe radove Stafforda i suradnika (1999.) te Lloyda (1999.) u kojima autori tvrde da nezaposleni mladi koji žive s roditeljima ili rodbinom imaju veću šansu za pronalazak posla. Stafford i suradnici (1999.) smatraju da život s roditeljima povećava šanse za pronalazak posla ponajviše zbog njihove financijske pomoći, ohrabrenja, informacija o poslovima i raznih drugih savjeta. Drugo objašnjenje ima Lloyd (1999.), koji na temelju istraživanja zaključuje kako "mlade osobe na niskoplaćenim poslovima koje žive daleko od kuće mogu upasti u tzv. "zamku siromaštva" koja im onemogućava da prošire horizonte i potraže bolje životne prilike, dok oni koji žive kod kuće imaju vremena i prostora da bolje isplaniraju životni put" (Jones, 2002: 18).

Gore navedene pozitivne i negativne posljedice produženog stanovanja s roditeljima u prvom redu su individualne i tiču se svakodnevnih života mladih ljudi i njihovih ukućana. No, trend produženog života u roditeljskom domu sociolozima je zanimljiv ponajviše zbog posljedica koje može ostaviti na ono što se nalazi u fokusu njihovih promišljanja – društvu kojeg su ti pojedinci dio.

Jedna od najočiglednijih negativnih posljedica koje ovaj trend može ostaviti na društva u kojima je prisutan svakako je značajan pad fertiliteta. Ideja je sljedeća; mladi ljudi koji nemaju mogućnost (ili želju) odlaska iz roditeljskog doma sve više će odgađati brak i roditeljstvo. Naravno, i u ovom slučaju teško je nedvosmisleno ustvrditi koja je varijabla uzrok, a koja posljedica. U literaturi ne postoji suglasje oko toga odgađaju li mladi ulazak u brak zbog toga što žive s roditeljima ili pak žive s roditeljima zato što odgađaju ulazak u brak i svakako bi bilo korisno ispitati ovu činjenicu zasebnim istraživanjem. No, ono što je važno jest da se u oba slučaja brak i roditeljstvo sve više odgađaju. Posljedično, žene će tokom fertilnog razdoblja rađati sve manji broj djece te će uslijed ovog procesa mnoge zemlje, uključujući i Hrvatsku, zahvatiti trend negativnog prirodnog prirasta.

Jasno, samo po sebi ovo ne mora biti loša stvar. Dapače, mladi, a pogotovo mlade žene kojima majčinstvo često znači i (privremeni) oproštaj od karijere, imaju svako pravo da vlastiti život uređuju po pravilima koja njima odgovaraju. No, promatrajući situaciju iz primarno demografske točke gledišta ovo znači i negativan prirodni prirast te starenje stanovništva. Društvo koje se nije u stanju reproducirati izumire te iz tog razloga smanjeni fertilitet proglašavamo negativnom posljedicom trenda produženog stanovanja s roditeljima.

Ovdje još jednom moramo naglasiti kako smanjenje stopa fertiliteta nikako ne treba smatrati direktnom posljedicom produženog stanovanja s roditeljima. Primjerice, mladi Skandinavci i stanovnici zapadne Europe će od kuće odlaziti relativno rano, ali će svejedno odgađati ulazak u brak dok će u isto vrijeme žene rađati sve manji broj djece. Tako Kneale i Joshi (2008.) navode podatak da je "Engleskoj i Walesu 1964. godine stopa fertiliteta je bila 2,95 djece po ženi, dok u 21. stoljeću, uz iznimku 2006. godine, nijednom nije prešla 1.80 djece po ženi. Uz to, prosječna starost pri rođenju prvog djeteta između 1996. i 2006. porasla je s 26.7 na 27.6 godina" (Kneale i Joshi, 2008: 1936). Vidjet ćemo kasnije, sličan trend vrijedi i za Hrvatsku, ali i za većinu drugih europskih zemalja (npr. Nishioka, 2003., Stone, Berrington, Falkingham, 2011, Billari et al., 2001., Iacovou, 2011, Solda, 2001.).

Gore spomenuti podaci sugeriraju kako je odgađanje braka i roditeljstva trend koji nije ovisan o vremenu u kojem djeca napuštaju roditeljski dom budući da je izražen i u zemljama u kojima se ova životna prekretnica događa relativno rano. No, u isto vrijeme ne treba zanemariti činjenicu da se u većini europskih zemalja u posljednjih nekoliko desetljeća paralelno s trendom sve kasnijeg stupanja u brak bilježi i trend sve duljeg stanovanja s roditeljima. Ponavljamo, u ovom trenutku bilo bi pretenciozno ustvrditi kako među ovim pojavama postoji direktna uzročno-posljedična veza u bilo kojem smjeru. No, ono što smatramo prilično izvjesnim je da nemogućnost ostvarivanja rezidencijalne neovisnosti utječe na vrijeme stupanja u brak. Drugim riječima, dok, primjerice, mladi Skandinavci napuštaju roditeljski dom relativno rano i *odabiru* kohabitaciju te sve kasnije stupanje u brak, na jugu i istoku Europe mladi često niti nemaju mogućnost odabira⁴. Nesigurni i slabo plaćeni poslovi, skupe nekretnine i niska socijalna davanja njima će u znatnoj mjeri otežati kupovinu (ili iznajmljivanje) vlastite nekretnine, jednog od poželjnih preduvjeta za zasnivanje vlastite obitelji. Iz tog razloga smatramo kako u zemljama u kojima je trend produženog boravka s roditeljima jako izražen sasvim izgledno da on utječe na demografsku sliku čitave zemlje te

⁴Ovoj temi dodatno ćemo se posvetiti kasnije u radu

zaključujemo da je pad stopa fertiliteta jedna od potencijalnih negativnih posljedica produženog stanovanja s roditeljima. Naravno, istinitost ove tvrdnje svakako bi bilo korisno provjeriti empirijskim istraživanjem.

Na temelju ovog kratkog pregleda potencijalnih posljedica koje produženo stanovanje s roditeljima može ostaviti na mlade može se zaključiti kako se u prvom redu radi o negativnim posljedicama. Tako razni autori naglašavaju kako produženi boravak u roditeljskom domu može negativno utjecati na psihičko zdravlje, društveni i seksualni život, ali, ukoliko je trend posebno izražen, njegov utjecaj vjerojatno će se osjetiti i na makrosociološkoj skali u vidu promjene demografske slike društva u kojem je prisutan.

Iz ovih razloga smatramo kako je iznimno važno izučavati fenomen produženog stanovanja s roditeljima te razumjeti posljedice koje ovaj trend može prouzrokovati. Pogotovo je to slučaj za društva poput hrvatskog koja imaju sve predispozicije za "obolijevanje" od sindroma Petra Pana⁵. No, prije nego što pažnju preusmjerimo na suvremeno hrvatsko društvo, potrebno je prikazati demografske procese koji su mu prethodili.

⁵Visoke stope nezaposlenosti među mladima, slabi ili nepostojeći državni poticaji, slaba ekonomska situacija u zemlji, skupe nekretnine.

3. DEMOGRAFSKI TRENDovi U EUROPI I SVIJETU U 20. STOLJEĆU

Kao što je rečeno ranije, dvadeseto stoljeće sa sobom je donijelo određene promjene koje su stubokom izmijenile demografsku sliku širom Europe i svijeta. Na prijelazu između devetnaestog u dvadeseto stoljeće druga faza demografske tranzicije u većini razvijenog svijeta bila je ili završena ili u punom jeku. Stope mortaliteta i nataliteta su opadale, no još uvijek se nisu stabilizirale te su u različitim zemljama značajno varirale stope prirodnog prirasta⁶.

Generalno govoreći, na prijelazu stoljeća u velikom dijelu razvijenog svijeta otpočeo je proces urbanizacije koja će do kraja stoljeća veći dio populacije preseliti u gradove. No, ako bi uopće mogli govoriti o slici tipične obitelji nultih godina dvadesetog stoljeća, vjerojatno bi morali zamisliti tradicionalnu proširenu obitelj u kojoj najstariji sin nasljeđuje obiteljsko imanje te na njemu ostaje živjeti čitav život. Za žensku djecu, s druge strane, najčešći i često jedini put iz roditeljskog doma bila je udaja i to već u ranim dvadesetim godinama. Naravno, budući da cjelokupan proces demografske tranzicije u većem dijelu svijeta nije bio dovršen, stope nataliteta bile su još uvijek relativno visoke, no otprilike do 1930. godine u većini zemalja zapadne Europe središnja faza demografske tranzicije bila je dovršena te je prirodni prirast bio stabilan i određen niskim stopama nataliteta i mortaliteta.

Paralelno s ovim procesom u razvijenim društvima počele su se osjećati i prve naznake ranije spomenutog procesa druge demografske tranzicije. Mladi ljudi sredinom dvadesetog stoljeća sve češće su odabirali vlastiti put u neovisnost te su napuštali dobro utabane putove njihovih roditelja. Iz roditeljskog doma odlazili su ranije i, pogotovo u skandinavskim zemljama, rezidencijalnu neovisnost ostvarivali u nekom obliku kohabitacije.

U to vrijeme najveći broj mladih osoba još uvijek je živio s roditeljima do kasnih dvadesetih godina, a odlazak iz doma uglavnom se poklapao sa stupanjem u brak. No, otprilike krajem tridesetih mladi ljudi počinju se osamostaljavati sve ranije. Postoji nekoliko razloga koji su utjecali na formiranje ovakvog trenda. Prije svega, rast životnog standarda učinio je obrazovanje dostupnijim sve širim masama. Iako je produljenje perioda obrazovanja značilo i dužu ekonomsku ovisnost o roditeljima, a samim time i duži ostanak u njihovu domu, u isto

⁶U Hrvatskoj su, primjerice, upravo na prijelazu stoljeća zabilježene najveće stope prirodnog prirasta u njenoj povijesti zbog činjenice da se od 1880. godine počela smanjivati stopa mortaliteta, dok je do značajnijeg smanjenja stope nataliteta došlo tek iza 1930. godine (Gelo et al., 2005.)

vrijeme to je sve češće značilo i odlazak iz doma za vrijeme studija. Također, valja imati na umu i kako je sredina dvadesetog stoljeća bilo izrazito turbulentno razdoblje obilježeno Drugim svjetskim ratom. Mnogi mladići iz raznih krajeva Europe odlazili su na ratište, što je također značilo rastanak od sigurnosti roditeljskog doma. Oni sretnici koji su se vratili više nisu bili djeca te je u tom smislu rat utjecao na ranije sazrijevanje generacija koje je zatekao u dvadesetim godinama.

Ovdje je potrebno naglasiti kako bi bilo pretjerano tvrditi da je proces druge demografske tranzicije počeo već u prvoj polovici dvadesetog stoljeća. U taj period možemo, naime, smjestiti tek prve naznake ovog procesa⁷ (u prvom redu početak trendova ranijeg odlaska iz roditeljskog doma i odgađanja braka), a njegova puna snaga osjetit će se tek u šezdesetim i sedamdesetim godinama prošlog stoljeća. Pomalo paradoksalno, ali upravo u tim godinama doći će i do određenih promjena koje će čitav trend okrenuti u sasvim suprotan smjer. Naime, dok je od tridesetih godina pa nadalje sve raniji odlazak iz roditeljskog doma bio potvrda osamostaljivanja mladih generacija, u već krajem šezdesetih u nekim europskim državama mladi ponovno počinju ostajati sve dulje u roditeljskom domu.

Potrebno je naglasiti kako ova činjenica nije značila da je proces druge demografske tranzicije najednom krenuo unatrag – prosječna dob ulaska u brak i rođenja prvog djeteta i dalje je stabilno rasla u većini europskih zemalja – ali jedan dio ovog procesa definitivno je doživio značajne promjene. Ovdje je stoga nužno zapitati se zbog čega su mladi ljudi, nakon nekoliko desetljeća sve ranijeg rezidencijalnog osamostaljivanja, odjednom počeli sve dulje ostajati u roditeljskom domu?

Odgovor na ovo pitanje nije jednostavan i vjerojatno je kako se radi o kombinaciji različitih faktora. No, u literaturi se zaustavljanje trenda sve ranijeg odlaska iz roditeljskog doma najčešće tumači ekonomskim faktorima⁸, (Glick i Lin, 1986. Wilcox, 2008. (prema Stone et

⁷U većini europskih zemalja proći će još nekoliko desetljeća dok se trend individualizacije i povećanja rezidencijalnih sloboda mladih osoba ozbiljnije ne proširi. Valja imati na umu da je u pedesetim, a u nekim krajevima i šezdesetim godinama prošlog stoljeća gotovo svaki odlazak iz roditeljskog doma bio zbog zasnivanja vlastite obitelji, i to često u ranim dvadesetim godinama (Solda, 2001). Demografski trendovi rijetko kada se odvijaju brzo te često ono što podrazumijevamo pod "trendom" znači tek minimalne pomake. Primjerice, ako se u deset godina prosječna dob stupanja u brak u nekoj zemlji poveća s 24,1 na 24,8 godina možemo govoriti o trendu povećanja, ali je upitno kakve posljedice toliki pomak može ostaviti na demografsku sliku te države.

⁸Glick i Lin u svom članku iz 1986. godine zaključuju kako je vrijeme odlaska iz roditeljskog doma gotovo u potpunosti određenom ekonomskom situacijom. U dvadesete i tridesete godine dvadesetog stoljeća obilježila je kriza nakon koje je uslijedio gospodarski oporavak. Taj oporavak svoj vrhunac je doživio u šezdesetim godinama nakon kojih su opet uslijedila ekonomski turbulentnija razdoblja. Iz tog razloga, smatraju autori, sasvim je logično da je nakon tridesetih godina zabilježen povećan trend osamostaljivanja mladih, dok je u

al., 2011.), Boyd i Norris, 1999., Nishioka, 2003., Iacovou, 2011., Solda, 2001., Goldscheider i DaVanzo, 1989. te Aassve et al. 2002; Avery, Goldscheider, and Speare 1992; Ermisch and Di Salvo 1997; Johnson and DaVanzo 1998 (prema Billari i Liefbroer, 2007.), Gierveld et al. 1991; Goldscheider i DaVanzo 1989) prije svega situacijom na tržištu rada, a posljedično i situacijom na tržištu nekretnina. Drugim riječima, mladi ljudi moći će se odseliti od roditelja tek kad se za to ostvare neki ekonomski preduvjeti. Kao što ćemo vidjeti kasnije u radu, ova teorija prilično je plauzibilna – u društvima koje karakterizira visoka nezaposlenost (posebno među mladima) te skupe i nepristupačne nekretnine, postotak mladih ljudi koji od kuće odlaze u ranim dvadesetim godinama bit će među najnižima u Europi.

Ako bi o periodu između dvadesetih i šezdesetih, uz sve potrebne ograde, mogli govoriti kao relativno uniformnom u demografskom smislu, to definitivno ne vrijedi za preostala desetljeća dvadesetog stoljeća. Naravno, ovo ne znači kako je u razdoblju između dvadesetih i šezdesetih godina dvadesetog stoljeća u čitavoj Europi postojao jedan dominantan demografski trend. Izvjesne razlike među pojedinim zemljama bile su uočljive i u ovim godinama, no u većini modernih zapadnih društava specifične faze demografske tranzicije odvijale su se u relativno bliskom vremenskom periodu. Isto, naravno, ne vrijedi za pojedine dijelove Europe u kojima je, uz mnoge druge stvari, i dovršetak demografske tranzicije stigao s jednim ili više desetljeća zakašnjenja.

3.1. REGIONALNE SPECIFIČNOSTI

Koliko god opis generalnih trendova bio koristan za razumijevanje demografske slike Europe u dvadesetom stoljeću, on ipak ne uključuje određene geografske specifičnosti. Demografska tranzicija nije se, naime, u svim krajevima Starog kontinenta odvijala niti u isto vrijeme niti jednakom brzinom. Također, u raznim društvima postoje i razne norme koje su značajno utjecale ne samo na osnovne karakteristike demografskih procesa poput rasta odnosno pada stope nataliteta i mortaliteta, već i na one trendove koji su vjerojatno bili uzrok takvim demografskim promjenama. Jedan od takvih trendova upravo je onaj koji je u fokusu ovog rada – odlazak iz roditeljskog doma. Iako smo ranije naveli kako od 1930-ih prosječna dob odlaska iz roditeljskog doma u većini zemalja počinje opadati, jasno je kako ovaj trend nije bio jednako izražen u svim zemljama Europe.

vremenima s nestabilnijom ekonomijom očekivano kako će veći broj ljudi teže ostvariti rezidencijalnu neovisnost.

Tako su se već do sedamdesetih godina formirali određeni klasteri zemalja u kojima su vladali specifični trendovi napuštanja roditeljskog doma. U literaturi se Europa po ovom kriteriju najčešće dijeli na tri klastera – skandinavski, zapadnoeuropski i južnoeuropski (Billari et al., 2001⁹.Iacovou, 2011., Solda, 2001, Nishioka, 2003.). Skupine zemalja u svakom od klastera karakteriziraju određene ekonomske, kulturološke i općenito društvene specifičnosti koje utječu na prosječnu dob u kojoj će mlada osoba napustiti roditeljski dom.

Ova životna prekretnica najranije se događa u skandinavskim zemljama. Tako, primjerice, Billari i suradnici (2001.) navode podatak da je u Švedskoj prosječna dob odlaska mladih iz roditeljskog doma 20,2 godine za muškarce i 18,6 za žene. To je, kažu autori, ujedno i najniža prosječna dob odlaska iz roditeljskog doma u čitavoj Europi. Za usporedbu, kod roditelja najduže ostaju mladi Talijani kod kojih žene od kuće odlaze s 23,6 godina dok muškarci s roditeljima žive još duže – u prosjeku dok ne napune 26,7 godina¹⁰. Kao što je vidljivo iz ovog primjera, dob odlaska iz roditeljskog doma u raznim europskim zemljama uistinu se drastično razlikuje, a to potvrđuju i istraživanja drugih autora.

Tako Maria Iacovou na temelju meta-analize demografskih pokazatelja u nekoliko europskih zemalja zaključuje kako se od kuće najranije odlazi u Danskoj (te općenito u Skandinaviji) gdje će do svoje 20. godine roditeljski dom napustiti 50% djevojaka. Isti postotak mladića isto će učiniti do svoje 21. godine. Prema autorici, rani odlazak od roditelja specifičan je i za zapadnoeuropske zemlje poput Francuske, Nizozemske i Velike Britanije gdje će polovica osoba mladih od 22 godine otići iz roditeljskog doma. S druge strane, odlazak od roditelja odgađa se u mnogim zemljama južne i istočne Europe. Primjerice, u Portugalu, Slovačkoj i Sloveniji polovica mladih žena će od roditelja otići tek u dobi od 28 godina, dok je za muškarce ta dob 30 godina (Bugarska, Grčka, Italija, Slovačka, Slovenija). Jedan od najekstremnijih primjera kasnog odlaska iz roditeljskog doma je Italija u kojoj će u dobi od 25 godina gotovo 80% mladih još uvijek živjeti s roditeljima. Kada se ovaj podatak usporedi sa statistikom skandinavskih zemalja, razlike su uistinu frapantne.

⁹Ovdje treba spomenuti kako, primjerice, Billari u svom članku iz 2001. godine navodi istraživanje Cavallija i Gallanda iz 1996. u kojem su autori identificirali također tri specifična geografski određena trenda s obzirom na vrijeme odlaska iz roditeljskog doma. Ove trendove nazvali su britanski, francuski i sjevernoeuropski te mediteranski. Britanski trend specifičan je po tome što mladi ljudi od kuće odlaze rano kako bi se uključili na tržište rada, francuski i sjevernoeuropski trend karakterizira raniji odlazak od roditelja i dulji samski život prije zasnivanja obitelji, dok na Mediteranu mladi produžuju svoj boravak u roditeljskom domu te, jednom kad iz njega odu, to najčešće čine zbog zasnivanja vlastite obitelji.

¹⁰U Italiji je trend ostanka u roditeljskom domu (posebno za muškarce) toliko izražen da za mladiće koji svoje dvadesete godine provode s roditeljima postoji poseban izraz - "mammoni" (u slobodnom prijevodu: "mamini sinovi").

Razlozi ovako drastičnih razlika višestruki su i kompleksni. Neki autori naglasak će staviti na ekonomske uvjete u različitim državama (Stone et al., 2011., Nishioka, 2003., Solda, 2001.), dok će drugi naglašavati kulturološke razlike te stupanj razvijenosti socijalne države (Billari et al., 2001., Iacovou, 2011.). Naravno, svi navedeni autori naglasit će kako je najveća vjerojatnost da su razlike proizašle iz kombinacije svih navedenih faktora, odnosno kako je za razumijevanje trenda ranog ili kasnog odlaska iz roditeljskog doma nužno imati informacije o ekonomskom sustavu države o kojoj je riječ, ali i o njenim kulturološkim specifičnostima.

Iako napominju važnost ekonomskih faktora, Billari i suradnici pri objašnjavaju fenomena razlike u prosječnoj dobi odlaska od roditelja oslanjanju se na rad Davida Rehera iz 1998. godine u kojem se naglašava važnost obiteljskih veza kao jedan od temeljnih prediktora vremena u kojem će mladi napuštati roditeljski dom. Reher smatra kako su u većini južноеuropskih zemalja na snazi jake obiteljske vertikalne veze, odnosno kako su mladi naraštaji blisko povezani s roditeljima (ali i općenito starijim generacijama) te im je zbog ovog emotivnog faktora otežan odlazak iz roditeljskog doma. Pojednostavljeno rečeno, mladi, čak i kad se za to ostvare određeni ekonomski preduvjeti, teško napuštaju dom i obitelj za koju su iznimno emotivno vezani. Na sjeveru (poglavito u Skandinaviji), smatra Reher, obiteljske veze su relativno slabe te stoga djeca lakše i brže odlaze iz roditeljskog doma. Reherov prilično plastičan opis obiteljskih odnosa u raznim krajevima Europe vjerojatno i nije najbolja podloga za razumijevanje ranog ili kasnog odlaska iz obiteljskog doma, no on ipak uspijeva dočarati različite obiteljske (i općenito društvene) odnose koji mogu utjecati na odluku o odlasku.

Reherovu teoriju u izvjesnoj mjeri nadopunjuje Maria Iacovou koja se pri objašnjavaju različitih obrazaca ponašanja na jugu i sjeveru koristi terminima "neovisnost" i "zajedništvo"¹¹ te tvrdi da "svako ljudsko biće visoko vrednuje dvije stvari u svojem životu: "neovisnost" (mogućnost da sami sebe uzdržavaju, slobodno donose odluke te odlučuju kako će provoditi svoje vrijeme, op. a.) i "zajedništvo" (togetherness – osjećaj pripadnosti ili srodstva, op. a.).

¹¹ Istini za volju, autorica posebno naglašava kako kulturološke razlike zasigurno nisu jedini faktor kojim se može objasniti razlika u vremenu odlaska mladih iz roditeljskog doma te stoga naglašava kako je "nekoliko faktora kojima je moguće objasniti odgodu odlaska iz roditeljskog doma u zemljama Južne Europe, a većina ih se svodi na to da je rezidencijalna neovisnost u ovim krajevima mnogo skuplja nego u drugim europskim regijama. Najvažniji faktori koje ističu istraživači su manjak priuštivog unajmljenog smještaja (Martinez-Granado i Ruiz-Castillo, 2002), izostanak funkcionalnog tržišta hipoteka (Martins i Villanueva, 2006), visoka razina nezaposlenosti među mladima i niski prihodi onih koji su zaposleni (Aassve et al., 2002.). Chiuri i del Boca (2010.) su istraživali kakav utjecaj ovi faktori imaju s obzirom na spol te su zaključili kako su ovim otegotnim okolnostima u većoj mjeri pogođene mlade žene" (Iacovou, 2011:4).

Ova dva cilja nisu međusobno isključiva – mnogi ljudi uredi svoje živote tako da imaju obje navedene stvari – ali mladi ljudi nerijetko moraju birati samo jednu." (Iacovou, 2011:4).

Autorica smatra kako zadovoljenje potreba neovisnosti i pripadanja nije jednako važno mladima iz različitih krajeva Europe. Nordijske zemlje te općenito europski Sjever karakteriziraju već spomenute tzv. "slabe" obiteljske veze i stoga je logično za pretpostaviti da će mladi na Sjeveru biti skloniji zadovoljenju potrebe za neovisnošću. U istočnoj i južnoj Europi, (autorica primarno navodi Grčku, Irsku, Italiju, Portugal i Španjolsku) s druge strane, obiteljske veze su prilično čvrste te je mnogim mladim ljudima dominantno da zadovolje potrebu pripadanja pa tek onda neovisnosti. Iz tog razloga iz roditeljskog doma odlaze teže i u kasnijoj dobi. Jasno, kada se svemu tome dodaju i ekonomski faktori – onda to "kasnije" postaje još kasnije.

Naravno, ako mladi ostaju duže s roditeljima to ne znači nužno i da to društvo karakteriziraju snažne veze roditelja i djece – možda im jednostavno ekonomske prilike ne dopuštaju odvajanje. Iz tog razloga autorica je provela istraživanje na temelju kojeg je analizirala povezanost odlaska iz roditeljskog doma i prihoda. Naime, većina istraživača koji su empirijski provjerili utjecaj prihoda na odlazak iz obiteljskog doma prijavljuje kako veći prihodi u većini slučajeva znače i raniji odlazak iz kuće (Iacovou, 2011., De Jong Gierveld et al. 1991; Goldscheider i Goldscheider, 1998; Murphy i Wang 1998 (prema Billari i Liefbroer, 2007.)). No, ako se u nekim zemljama pokaže da mladi imaju visoka primanja, a i dalje odabiru živjeti s roditeljima, to će biti snažan dokaz da je u takvim kulturama osjećaj pripadanja važniji od osjećaja neovisnosti.

Istraživanje koje je autorica provela uistinu je pokazalo kako su prihodi i rezidencijalno osamostaljivanje povezani u svim europskim regijama, no koeficijenti povezanosti ipak su bili najsnažniji za nordijske zemlje. Na temelju ovih rezultata Iacovou zaključuje kako je težnja za rezidencijalnom neovisnošću karakteristična za mlade širom Europe, ali i kako je ta potreba ipak najizraženija u Skandinaviji.

Međutim, kad je provjerila povezanost prosječnih primanja roditelja i tendencije za osamostaljenje djece, stvari su izgledale sasvim drugačije. U nordijskim zemljama korelacija je bila pozitivna što bi značilo da će imućniji roditelji jedan dio svog novca uložiti u to da djeci (pa i sebi) osiguraju rezidencijalnu neovisnost. No, u južноеuropskom klasteru zemalja korelacija je bila negativna što bi značilo da će imućniji roditelji ohrabrivati svoju djecu da duže žive s njima. To se posebno odnosi na muškarce gdje je korelacija izraženo negativna,

dok je za žene ona mala i nije statistički značajna. U praksi bi ovo značilo da imućnost roditelja nema veze s tim hoće li se mlada djevojka osamostaliti ili ostati živjeti s njima – ona će se (u pravilu) jednostavno udati i neće živjeti s njima ma koliko imućni bili. Osim vlastitog, autorica naglašava i kako su drugi istraživači stigli do gotovo identičnih zaključaka (Chui i del Boca, 2010; LeBlanc i Wolf, 2006).

Studija MarieIacovou ponudila je određene empirijske dokaze za tvrdnju o tzv. jakim i slabim obiteljima. Iako se u ovom istraživanju pokazalo kako mladi u svim europskim regijama visoko vrednuju neovisnost i samostalnost, kada se u "jednadžbu" uključe i primanja roditelja onda na vidjelo iskaču određene regionalne specifičnosti. Imućniji roditelji na sjeveru Europe i u Skandinaviji svoja sredstva će koristiti kako bi potakli djecu na rezidencijalnu samostalnost, dok će oni na jugu novac koristiti kao sredstvo da djecu zadrže u vlastitom domu¹². Ovakvi rezultati idu u prilog činjenici da na Sjeveru vladaju nešto slabije obiteljske veze koje djeluju poticajno na proces ranog osamostaljivanja djece od roditelja.

Od istraživača koji su se bavili razlozima geografskih specifičnosti u vremenu odlaska djece iz roditeljskog doma treba spomenuti i Billarija i Liefbroera koji u svom radu iz 2007. godine razlike u vremenu odlaska objašnjavaju na dvije razine – makro razini koja predstavlja društveni pritisak na odlazak u vidu tzv. dobnih normi te mikro razini na kojoj mladi ljudi "važu" troškove i koristi na temelju kojih donose odluku o vremenu iseljenja. Autori naglašavaju kako mnogi istraživači koriste prilično plastičan pristup pri opisu odlaska djece iz roditeljskog doma – mlada osoba u jednom trenutku jednostavno odluči da je vrijeme za odlazak i priopći svoju odluku roditeljima. Međutim, u praksi su stvari mnogo kompliciranije te je odluka o odlasku gotovo uvijek odluka koju donose zajedno s roditeljima. Također, osim individualnih težnji ovdje je na snazi čitav niz socijalnih pritisaka, normi i očekivanja okoline koji značajno utječu na vrijeme i načine odlaska iz roditeljskog doma (Billari i Liefbroer, 2007.). U svom radu Billari i Liefbroer stoga najveću pažnju posvećuju upravo društvenim normama ili, preciznije, tzv. dobnim normama ("age norms") koje su na snazi u raznim društvima. Pojednostavljeno rečeno, dobne norme su uvriježena društvena pravila o tome *kad* je poželjno otići iz roditeljskog doma. Iako nema nikakvih konkretnih sankcija ako se ovih normi ne pridržavamo, one su internalizirane i općeprihvaćene, ljudi ih uzimaju zdravo za gotovo te stoga za njihovo nepoštivanje sankcije nisu ni potrebne. Vremenski rok u kojem se

¹²Ovdje treba spomenuti i kako je ovo istraživanje pokazalo da u svim europskim regijama imućniji roditelji "koriste" svoj novac da bi djecu dulje zadržali u vlastitom domu. No, u nordijskim zemljama ovo "duže" znači otprilike do dvadesete godine, na Zapadu (Njemačka, Belgija, Velika Britanija) otprilike do 22. godine, a na Jugu i Istoku nerijetko i do 35. godine (Bugarska).

smatra poželjnim otići iz roditeljskog doma postoji u svakom društvu i stoga djeluje kao izvanjski pritisak na odluku mladih ljudi kada će učiniti ovaj životni korak, smatraju autori.

Kako bi potvrdili gore navedenu tezu, Billari i suradnici analizirali rezultate panel istraživanja o socijalnoj integraciji mladih u Nizozemskoj provedenog u razdoblju između 1987. i 2000. godine. U istraživanju su mjerili utjecaj tri važna faktora na odluku o odlasku mladih iz roditeljskog doma – društveni pritisak, osobna analiza troškova i koristi te strukturalni faktori poput situacije na tržištu nekretnina, stope nezaposlenosti i slično. Usprkos njihovim predviđanjima, upravo se društveni pritisak pokazao kao varijabla koja ima najmanji utjecaj na vrijeme kad će mladi ljudi napustiti roditeljski dom¹³. Naime, ispitanici koji su smatrali da bi za osobe njihovih godina bilo normalno da žive odvojeno od roditelja i osobe koje nisu osjećale takav pritisak, imale su gotovo podjednake šanse da će u narednih nekoliko godina uistinu iseliti iz roditeljskog doma. Iz ovog razloga autori zaključuju da utjecaj tzv. dobnihi normi nije od presudne važnosti za razumijevanje činjenice kad će mlada osoba napustiti roditeljski dom. No, varijable poput analize troškova i koristi te eksternih utjecaja kao što su dostupnost nekretnina i stanje ekonomije pokazali su se dobrim prediktorima vremena odlaska mladih. Drugim riječima, one mlade osobe koje su smatrale da odlaskom iz roditeljskog doma mnogo više dobivaju nego gube, imale su tendenciju ranijeg odlaska iz doma od osoba koje nisu bile toliko sigurne da će im rezidencijalna neovisnost donijeti više koristi nego štete. Također, u vremenima ekonomskog prosperiteta mladi su od kuće u prosjeku odlazili ranije te autori upravo ovaj faktor proglašavaju jednim od najvažnijih za prognoziiranje vremena u kojem će mlada osoba napustiti roditeljski dom.

Rezultati svih gore navedenih istraživanja pokazuju kako je prosječna dob u kojoj mladi ostvaruju rezidencijalnu neovisnost kompleksna pojava uvjetovana čitavim nizom različitih faktora. Kao što smo pokazali, jedan od faktora zasigurno su kulturalne specifičnosti i društveni pritisci koji će u određenim zemljama mlade zadržavati u roditeljskom domu, dok

¹³ Autori su društveni pritisak operacionalizirali na tri različite razine – osobnoj, razini užeg socijalnog kruga te razini roditelja. Društveni pritisak izražen na osobnoj razini označavao je u kojoj mjeri su sami pojedinci internalizirali tzv. dobne norme (ispitanici su na skali slaganja od 5 stupnjeva odgovarali na pitanja poput: "Mislim da bi mladi u mojim godinama već trebali živjeti izvan roditeljskog doma"). Društveni pritisak na razini užeg socijalnog kruga mjerio se pitanjima poput: "Većina prijatelja mojih godina više ne živi s roditeljima", dok se pritisak u najužem krugu obitelji mjerio varijablama poput: "Moji roditelji smatraju kako osoba u mojim godinama ne bi trebala živjeti kod kuće". Od svih ispitanih razina, značajnim su se pokazali samo stavovi roditelja. Mlade osobe koje su osjećale pritisak u smislu da njihovi roditelji smatraju da bi trebali napustiti rodni dom, imale su veće šanse da će ga u sljedećih nekoliko godina uistinu i napustiti. S druge strane, osobe koje su internalizirale tzv. dobne norme (tj. Ispitanici koji su smatrali kako bi osobe njihovih godina *trebale* napustiti roditeljski dom) i one koje to nisu učinile imale su podjednake šanse da će u narednim godinama započeti samostalan život.

će ih u drugim zemljama iz njega "tjerati". No, kao što to pokazuje rad Billarija i Liefbroera, društveni pritisci i internalizirane dobne norme korisne su za predviđanje trendova rezidencijalnog osamostaljivanja mladih samo u specifičnim uvjetima. Naime, čak i ako postoje izvjesni pritisci da se od roditelja odseli ranije, oni će u znatnoj mjeri biti potisnuti u vremenima ekonomske krize. U tom smislu strukturalni elementi poput nezaposlenosti mladih, stanja na tržištu nekretnina te "snage" socijalne države vjerojatno su najznačajniji prediktori prosječne dobi u kojoj će mladi ljudi napuštati roditeljski dom. Drugim riječima, u vremenima ekonomskog prosperiteta mladi ljudi koji žive u društvima koja potiču rano rezidencijalno osamostaljivanje vjerojatno će biti podložniji tom utjecaju. No, u težim ekonomskim vremenima mnogi od njih zapravo niti neće imati izbora te će im nesiguran posao i niska plaća iseljenje iz roditeljskog doma praktički učiniti nemogućom misijom.

Osim razlika u vremenu odlaska od roditelja, u različitim krajevima Europe postoje i značajne razlike u razlozima odlaska. Tako Billari i suradnici (2001.) navode podatak da oko 70% mladih žena u zapadnoeuropskim zemljama napušta roditeljski dom prije nego stupe u brak, dok se u većini istočnoeuropskih i južnoeuropskih zemalja (Italija, Španjolska, ali i Češka i Belgija) taj postotak kreće oko 20%. Podatak koji vjerojatno najbolje iskazuje različitost u motivima odlaska od roditelja je onaj o specifičnom "tajmingu" odlaska – u Belgiji, Španjolskoj i Italiji oko 70% mladih žena otići će od roditelja u istom mjesecu kad stupaju u brak. U nordijskim zemljama ovaj postotak je blizak nuli.

Tendenciju da se na jugu i istoku Europe iz roditeljske kuće odlazi u kuću novozasnovane obitelji, a na sjeveru i zapadu u samački stan ili neki oblik kohabitacije potvrđuju i drugi autori (Solda, 2001., Iacovou, 2011.) koji ovu razliku najčešće pripisuju kulturalnim faktorima. U tradicionalnim društvima osamostaljivanje ne može biti cilj samo po sebi; ono, da bi bilo opravdano, često mora biti potaknuto važnim životnim korakom poput stupanja u brak. U tom smislu, roditelji (bez čije pomoći mladi u ekonomski nerazvijenijim krajevima ne mogu ostvariti rezidencijalnu neovisnost) od djece *očekuju* ostvarenje specifičnih koraka odraslosti (završetak školovanja, pronalazak posla, brak) koji prethode završnom koraku – iseljenju iz roditeljskog doma. Na Sjeveru i Zapadu rezidencijalna neovisnost, samostalnost i privatnost važna je i roditeljima i djeci te nije usko vezana za važne životne događaje – osamostaljivanje je u ovim krajevima životni korak koji je bitan sam po sebi.

Kao što smo već ranije naglasili, u prvoj polovici dvadesetog stoljeća proces napuštanja roditeljskog gnijezda bio je relativno uniforman te je sve do pedesetih i šezdesetih godina

velika većina mladih roditeljski dom napuštala zbog zasnivanja vlastite obitelji. U svom radu iz 2001., godine Mariana Solda naglašava kako u sedamdesetim godinama u zapadnoeuropskim te pogotovo skandinavskim društvima otpočinje diverzifikacija i individualizacija procesa napuštanja roditeljskog doma. Mladi ljudi od kuće sve češće odlaze ranije i zbog razloga koji nisu usko vezani za brak – mnogi od njih napuštaju dom zbog školovanja ili pronalaska posla izvan mjesta stanovanja. Također, u ovim godinama sve izraženija postaje težnja mladih za zadovoljavanjem potrebe za neovisnošću i samostalnim upravljanjem vlastitim životom. Mladi stoga sve češće od kuće odlaze kako bi okusili čari samostalnog života, s tim da rezidencijalnu neovisnost najčešće ostvaruju kroz neki oblik kohabitacije.

Za razliku od Zapada, smatra Solda, u južnoj i istočnoj Europi trend individualizacije nije pretjerano zaživio. U osamdesetima je, doduše, te krajeve zahvatio trend zabilježen desetljeće ranije na Zapadu, no povezanost odlaska od kuće i stupanja u brak i dalje je bila prilično visoka. Taj obrazac u južnoj i istočnoj Europi gotovo da se nije mijenjao u posljednjih 100 godina. Dok se na sjeveru i zapadu u sedamdesetima bilježio trend diverzifikacije i individualizacije procesa odlaska iz roditeljskog gnijezda, na jugu i istoku u tim godinama zabilježen je trend sve dužeg ostanka u roditeljskom domu.

Solda naglašava kako postoje različite teorije o tome zašto su u raznim krajevima Europe na snazi ovakvi, ponekad čak i drastično različiti trendovi. Većina istraživača se slaže da su ekonomski faktori jedni od važnijih. U zemljama sa slabijom ekonomijom priličnost stanova će biti manja te će se rezidencijalna neovisnost teže ostvarivati. Također, neki autori naglašavaju ulogu socijalne države koja na Zapadu i u Skandinaviji djeluje kao svojevrsna sigurnosna mreža koja mladima olakšava otcjepljenje od roditelja. U južnoj Europi čitav teret iseljenja pada na roditelje te na djecu, i u tom smislu teže je očekivati da će vlastita kuća ili stan biti dostupni većini (Solda, 2001).

Naravno, autorica naglašava da, osim ekonomskih faktora, za objašnjavanje razlika u trendovima u obzir treba uzeti i kulturalne razlike te razne oblike međugeneracijske solidarnosti i povezanosti koji su na snazi u raznim zemljama. Kako bi razumjeli ovaj, ali i mnoge druge društvene procese, potrebno ga je u isto vrijeme analizirati kako na makro tako i na mikro razini. Naposljetku, "odluka o iseljenju uvijek je stvar osobnih preferencija i specifičnih prilika i ograničenja koje se pojavljuju kako na individualnom tako i na društvenom nivou" (Solda, 2001:2). Pojednostavljeno, uvijek je pojedinac taj koji važe

dobitke i izdatke te odlučuje kada je najpovoljnije vrijeme za tako važan životni korak kao što je iseljenje iz roditeljskog doma. I dok se većina istraživača slaže kako na ovu odluku najsnažniji utjecaj imaju upravo ekonomski faktori, kad god je to moguće pri analizi u obzir treba uzeti i druge elemente poput organizacije obitelji, socijalne pomoći, kulture i tradicije (Solda, 2001.). U ovom radu oslonit ćemo se upravo na ovakav pristup te ćemo pri analizi vremena odlaska mladih iz roditeljskog doma u suvremenom hrvatskom društvu pokušati u obzir uzeti određene objektivne ekonomske i društvene čimbenike, ali ćemo u isto vrijeme proces odlaska iz roditeljskog doma pokušati objasniti u terminima teorije racionalnog izbora.

4. DEMOGRAFSKA SLIKA HRVATSKE U 20. I 21. STOLJEĆU

Hrvatska je u dvadeseto stoljeće ušla s nešto više od 3 milijuna stanovnika (3.161.456). Na prijelazu stoljeća u zemlji se odvijala početna faza demografske tranzicije – fertilitet i posebno mortalitet postepeno su se smanjivali, ali su i dalje bili na prilično visokoj razini. Stopa nataliteta iznosila je oko 40, a mortaliteta oko 28 na tisuću stanovnika (Gelo et al., 2005: 37). Ovi podaci sugeriraju kako je u Hrvatskoj u procesu demografske tranzicije bila zapravo samo stopa smrtnosti¹⁴ te stoga ne čudi da su upravo prve godine dvadesetog stoljeća one u kojima su u zemlji zabilježene najveće stope prirodnog prirasta u povijesti. Računica je prilično jednostavna – napretkom medicine stopa mortaliteta se sve više smanjuje, dok u isto vrijeme stopa fertiliteta ostaje visoka. Po stopama mortaliteta (manje od 30 umrlih na tisuću stanovnika) Hrvatska se u procesu demografske tranzicije nalazila od 1880. godine, dok je po stopama fertiliteta (manje od 30 živorođenih na tisuću stanovnika) u isti proces "ušla" tek u tridesetim godinama dvadesetog stoljeća. Sasvim očekivano, "upravo u ovom pedesetogodišnjem razdoblju ostvaren je i najveći prirodni prirast sa prosječnom godišnjom stopom od 10,5 na 1.000 stanovnika. Ako iz tog polustoljetnog razdoblja isključimo godine Prvog svjetskog rata, dobivamo prosječnu godišnju stopu prirodnog prirasta 12,1" (Gelo et al., 2005: 37).

Hrvatska je, dakle, na početku dvadesetog stoljeća bilježila najveći rast stanovništva u svojoj povijesti. Od spomenutih 3.161.456 stanovnika 1900. godine, do 1940. ta brojka se popela na 4.095.000. Porast od gotovo milijun stanovnika! (Vidi Tablicu 1).

¹⁴Od 1880. godine opća stopa mortaliteta je manja od 30 na tisuću stanovnika što je granica procesa demografske tranzicije. Stopa fertiliteta i dalje se kretala oko 40 na tisuću stanovnika što bi značilo da, gledajući samo broj živorođenih, Hrvatska na početku dvadesetog stoljeća još nije ušla u proces demografske tranzicije.

Tablica 1. Kretanje broja stanovnika

Godine	Broj stanovnika
1900.	3.161.456
1910.	3.460.584
1921.	3.443.375
1931.	3.785.455
1940.	4.095.000
1948.	3.779.858
1953.	3.936.022
1961.	4.159.696
1971.	4.169.707
1981.	4.391.139
1991.	4.499.049
2001.	4.203.831

Izvor: Geloet *al.*, 2005.

No, upravo u četrdesetim godinama prošlog stoljeća Hrvatsku je zahvatio Drugi svjetski rat koji je, jasno, utjecao na demografsku sliku zemlje. Mnogi mladi iz rata se nikad nisu vratili te je stoga 1948. godine zabilježen pad ukupnog broja stanovnika – u zemlji je tada živjelo 3.779.858 ljudi. Nakon turbulentnog razdoblja u četrdesetim godinama, Hrvatsku je u pedesetima dočekaao mini baby boom te se demografska slika značajno popravila. Naredna desetljeća karakterizirao je rast ukupnog broja stanovništva, ali je u isto vrijeme bilo primjetno kako se stopa rasta s godinama smanjuje. Devedesetih godina prošlog stoljeća zemlju je zahvatio novi rat te je 1991. godina bila prva u kojoj je Hrvatska zabilježila negativan prirodan prirast. Iako su neki očekivali kako će se u mirnodopskom razdoblju demografska slika popraviti, kraj 20. stoljeća donio je nastavak trenda negativnog prirodnog prirasta. Dapače, isti trend nastavio se i u 21. stoljeću u kojem se ukupni broj stanovnika svake godine sve više smanjuje. Prema Popisu stanovništva iz 2001. godine u Hrvatskoj je živjelo 4.437.460 stanovnika, dok je Popis iz 2011. godine potvrdio nastavak negativnog prirasta budući da je u zemlji te godine popisano 4.284.889 ljudi¹⁵. Iako je zbog metodoloških

¹⁵Ovdje je važno naglasiti kako nije moguće direktno uspoređivati brojke s Popisa iz 2001. i 2011. godine budući da je pri popisivanju korištena različita metodologija. Ravnatelj Zavoda za statistiku, Ivan Kovač, pri objavi prvih preliminarnih rezultata naglasio je kako bi, da je pri popisivanju 2011. godine korištena metodologija s popisa iz

razlika teško povlačiti direktne usporedbe s podacima iz prve polovice dvadesetog stoljeća, okvirno se može zaključiti kako je ukupan broj stanovnika Hrvatske u 2011. godini usporediv s onim četrdesetih godina prošlog stoljeća.

No, iako su apsolutne brojke dobar pokazatelj ukupnog kretanja stanovništva, ono što je posebno zanimljivo jesu stope fertiliteta i mortaliteta koje su u Hrvatskoj u posljednjih sto godina doživjele značajne promjene. Zapravo, te promjene su bile toliko značajne da Gelo i suradnici u svojoj knjizi "Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske" dvadeseto stoljeće nazivaju "razdobljem velikog demografskog prevrata" (Geloet *al.*, 2005: 38).

Kao što je već rečeno, u dvadeseto stoljeće zemlja je ušla s relativno visokim stopama fertiliteta i mortaliteta (vidi Tablicu 2).

Tablica 2. Stope fertiliteta i mortaliteta

Godine	Živorodeni	Umrli
1900.	40	27,3
1910.	38,2	24,4
1921.	35,5	22,9
1931.	31,6	20,3
1940.	22,8	15,4
1948.	23,4	13,8
1953.	22,8	11,9
1961.	17,8	9,1
1971.	14,8	10,7
1981.	14,6	11,6
1991.	11,3	12,4
2001.	9,8	11,8

Izvor: Geloet *al.*, 2005.

Proces demografske tranzicije prvo se osjetio na stopama mortaliteta, da bi od tridesetih godina prošlog stoljeća isti proces bio primjetan i na stopama fertiliteta. U turbulentnim desetljećima dvadesetog stoljeća proces demografske tranzicije odvijao se u Hrvatskoj tako brzo da je unutar manje od 100 godina zemlja prošla kompletan proces demografske tranzicije. Krajem 19. stoljeća otpočela je predtranzicijska faza koju karakteriziraju relativno visoke stope mortaliteta i nataliteta, a već krajem 20. stoljeća u Hrvatskoj je praktički bila dovršena i posttranzicijska faza demografske tranzicije koju karakteriziraju iznimno niske

2011., ukupne brojke vjerojatno bile približno jednake (<http://www.jutarnji.hr/popis-stanovnistva-2011---hrvatska-ima-4-29-milijuna-stanovnika--zagreb-blizu-800-000/956036/>).

razine mortaliteta i nataliteta. Dapače, razine nataliteta u Hrvatskoj krajem dvadesetog stoljeća bile su toliko niske da je zemlju zahvatio trend negativnog prirodnog prirasta.

Ovakve brze promjene, nezabilježene u ijednoj europskoj zemlji, (Geloet *al.*, 2005) drastično su izmijenile demografsku sliku zemlje. Poglavitito se to odnosi na promjene u stopama nataliteta. Kao što je već rečeno, na početku dvadesetog stoljeća stopa nataliteta u zemlji iznosila je 40, dok se u posljednjem desetljeću ovog stoljeća u pravilu nije rađalo više od 12 djece na tisuću stanovnika. Dapače, ako je zemlja u manje od sto godina prošla kroz sve faze demografske tranzicije još je fascinantniji period u kojem se odvio tranzicijski proces nataliteta. Naime, 1933. godine prvi put je zabilježena stopa nataliteta manja od 30 (završetak predtranzicijske etape) dok je 1970. godine na tisuću stanovnika rođeno tek 14,7 djece (stopa nataliteta manja od 15 označava početak posttranzicijske etape demografske tranzicije). Na temelju ovog podatka da se zaključiti kako je "cjelovit tranzicijski proces nataliteta u Hrvatsko trajao tek 37 godina" (Geloet *al.*, 2005: 42). Naravno, na stope nataliteta značajno su utjecali i turbulentni periodi Prvog i Drugog svjetskog rata, no čak i kada se ova činjenica uzme u obzir vremenski period u kojem je Hrvatska prošla sve faze demografske tranzicije nije ništa manje nego impresivan.

Izrazito niske stope nataliteta posebno su izražene od devedesetih godina pa naovamo. Tome u prilog govori i kretanje stope ukupne rodности (*Total Fertility Rate – TFR*) – "brojke koja pokazuje kolika je "rodnost" prosječne rodilje krajem njenog fertilnog razdoblja" (Geloet *al.*, 2005: 46).

Iako stopa ukupne rodности nije iskazana u službenim publikacijama Državnog zavoda za statistiku Gelo i suradnici su na temelju radova znanstvenika izvan Hrvatske i publikacija međunarodnih institucija ponudili vlastiti izračun *TFR-a* za Hrvatsku.

Gotovo u svim europskim zemljama stopa ukupne rodности danas se nalazi ispod zamišljene razdjelnice od 2,1 djeteta po ženi¹⁶, a Hrvatska je bila među prve tri zemlje u kojima je *TFR* pao ispod granice koja osigurava brojčano umnažanje stanovništva. To se dogodilo 1971. godine i od tada stopa ukupne rodности u zemlji nijednom nije prešla kritičnu granicu od 2,1 (Vidi Tablicu 3) (Geloet *al.*, 2005).

¹⁶Ako je stopa ukupne rodности 2,1 onda je osigurano obnavljanje stanovništva države o kojoj je riječ. Stopa veća od 2,1 znači brojčani rast broja stanovnika, a stopa manja od 2,1 znači opadanje ukupnog broja stanovnika.

Tablica 3. Stope ukupnog fertiliteta

Godine	Stope ukupnog fertiliteta
1900.	5,6
1910.	5,4
1921.	4,7
1931.	4,1
1940.	3,2
1948.	2,9
1953.	2,9
1961.	2,3
1971.	2
1981.	1,9
1991.	1,6
2001.	1,4

Izvor: Geloet *al.*, 2005.

Dapače, u svakom narednom desetogodišnjem periodu stopa je dodatno opadala te je 2001. godine iznosila izrazito niskih 1,4. Drugim riječima, 2001. godine prosječna žena do kraja svog fertilnog razdoblja (pedeseta godina) rodila je tek 1,4 djece.

O rapidnom opadanju stopa nataliteta svjedoči i podatak koji u svojoj knjizi "Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj" navode Akrap i suradnici. Na temelju podataka s popisa stanovništva od 1971. do 2001. godine autori su uočili da sve veći broj žena do kraja dvadesetih godina ne rodi niti jedno dijete. "Od ukupnog broja žena koje su u trenutku Popisa 1971. godine bile u dobnoj skupini od 20 do 29 godina rodilo je njih 60,6%, a isto tako od ukupnog broja žena koje su u trenutku Popisa 2001. godine bile u istoj dobnoj skupini, tj. od 20 do 29 godina, rodilo je samo njih 37,2%. (Akrap *et al.*, 2003: 50).

Posljedice ovakvih demografskih trendova spomenuli smo već ranije – Hrvatska u 21. stoljeću sustavno bilježi negativan prirodan prirast te se broj ukupnog stanovništva zemlje svake godine smanjuje. Svakako najvažniji uzročnik ovog trenda je iznimno nizak natalitet. Iz tog razloga u znanstvenoj literaturi sve češće se koristi termin "socijalni sterilitet" koji se, u svojoj najširoj definiciji, odnosi na sve veći broj parova koji nemaju djecu, a tome nije razlog fiziološka neplodnost (Akrap i Čipin, 2006).

Prema mišljenju Akrapa i Čipina, Hrvatska se danas suočava s ozbiljnim problemom socijalnog steriliteta. Mladi ljudi sve više odgađaju ulazak u brak, a žene prvo dijete rađaju u sve kasnijoj dobi. Posljedica ovakvih demografskih kretanja je sve manji broj rođene djece po prosječnoj obitelji i istovremeno sve kasnija dob u kojoj žene rađaju prvo dijete. Stanovništvo Hrvatske svake godine postaje sve starije, a, upozoravaju demografi, ako se ovakav trend nastavi u narednih pedeset godina ukupna populacija mogla bi se smanjiti i do 50%.

Većina sociologa i demografa koji se bave problemom socijalnog steriliteta naglasit će kako se radi o iznimno kompleksnom fenomenu prouzrokovanom mnogim međusobno isprepletenim faktorima. "U suvremenim prilikama iza odluke žene o rađanju ili nerađanju stoji splet raznorodnih i kompleksnih demografskih, gospodarskih, socioloških i psiholoških momenata pri čemu je njihov redoslijed važnosti u dinamičnom procesu stalnih promjena" (Akrap *et al.*, 2003: 47). Tako Akrap i Čipin u svojoj knjizi "Socijalni sterilitet u Hrvatskoj – zašto smo neoženjeni i neudane" navode osam ključnih faktora koji su utjecali na pad nataliteta od sedamdesetih pa naovamo:

1. Poremećena brojčana ravnoteža među spolovima, posebice na selu
2. Egzodus mladog stanovništva sa sela i povezivanje sela sa zaostalošću i društvenom izolacijom
3. Rat i tranzicijski procesi
4. Stambena problematika
5. Sve teže usklađivanje obiteljskih i poslovnih obaveza
6. Trend produženog života s roditeljima
7. Prihvatanje postmaterijalističkog sustava vrijednosti
8. Promjena društvenog i gospodarskog sustava i povećana socijalna nesigurnosti.

Budući da socijalni sterilitet nije tema ovog rada, ovdje se ne možemo detaljno posvetiti analizi uzroka i posljedica ovog fenomena. No, ono što je zanimljivo jest da se kao jedan od uzroka navodi upravo onaj problem koji je u fokusu našeg istraživanja – produženo stanovanje s roditeljima. Smatramo kako je sasvim izvjesno i logično za pretpostaviti da će

trend produženog stanovanja s roditeljima ostaviti određene posljedice na demografsku sliku zemlje. Ali da bi uopće mogli raspravljati o ovoj temi, potrebno se prethodno zapitati koliko mladih Hrvata danas uopće živi s roditeljima?

5. STANOVANJE S RODITELJIMA U ZRELIM GODINAMA

U vrijeme pisanja ovog rada već je prošlo nešto više od dvije godine od provedbe tradicionalnog desetogodišnjeg Popisa stanovništva u zemlji, ali nažalost javnosti su još uvijek dostupni samo osnovni podaci nedovoljni za ozbiljniju znanstvenu analizu. Iz tog razloga učestalost trenda stanovanja s roditeljima u Hrvatskoj prisiljeni smo procijeniti na temelju Popisa stanovništva iz 2001. godine. Uzimajući u obzir negativne demografske trendove navedene u prethodnom poglavlju te pogotovo ekonomsku krizu koja je u zemlji nastupila sredinom nultih godina ovog stoljeća, logično je za pretpostaviti kako se podaci iz 2001. godine barem djelomično zastarjeli te ih stoga treba tumačiti s određenom dozom opreza.

Prije nego što se posvetimo samoj analizi rezultata s Popisa, potrebno je naglasiti da Hrvatska prema svom socio-kulturnom i geografskom položaju spada u tzv. mediteranski krug zemalja. Kao što je rečeno ranije u radu, u znanstvenoj literaturi europske zemlje se najčešće dijele na tri klastera s obzirom na specifično vrijeme i načine odlaska mladih iz roditeljskog doma. U Skandinaviji mladi ljudi od kuće će odlaziti u prilično ranoj dobi i zbog razloga koji su najčešće vezani za školovanje, u zemljama zapadne Europe prosječna dob odlaska mladih iz roditeljskog doma bit će nešto viša te će postojati veća šansa da mladi od kuće odlaze nakon pronalaska posla, dok će na jugu i istoku Europe mladi veći dio svojih dvadesetih godina provesti s roditeljima te će gotovo u pravilu iz kuće iseliti u istom mjesecu kada zasnuju vlastitu obitelj.

Budući da Hrvatska po svom geografskom položaju pripada mediteranskom klasteru, očekujemo kako će podaci iz Popisa stanovništva 2001. godine ukazati na znatnu proporciju mladih osoba koje u svojim (kasnim) dvadesetim godinama još uvijek žive s roditeljima. Osim socio-kulturnih karakteristika, ovome svakako doprinose i one ekonomske. Hrvatska se danas nalazi u jeku gospodarske krize. Visoka nezaposlenost (pogotovo među mladima), nesigurni i slabo plaćeni poslovi, skupe nekretnine, nerazvijena socijalna država i drugi

strukturni elementi svakako značajno utječu na postotak mladih osoba koji nakon završetka formalnog obrazovanja neće moći ili htjeti napustiti sigurnost roditeljskog doma.

5.1. STANOVANJE S RODITELJIMA U HRVATSKOJ

Budući da je trend produženog stanovanja s roditeljima relativno nov i neistražen fenomen na ovim prostorima, rijetka su znanstvena istraživanja koja se njime bave. Iz navedenog razloga prisutnost i učestalost ovog trenda u Hrvatskoj procijenit ćemo na temelju sekundarne analize podataka prikupljenih Popisom stanovništva 2001. godine. Naime, među ostalim, u anketni upitnik sastavljen u svrhu obavljanja Popisa bilo je uvršteno i pitanje u kojem su se stanovnici izjašnjavali o *vlastitom položaju* unutar kućanstva u kojem žive. Na temelju ovog podatka možemo, barem okvirno, odrediti i koji postotak mladih u zrelih godinama još uvijek živi s roditeljima. Ovdje je potrebno naglasiti kako ovakav način procjene učestalosti fenomena produženog stanovanja s roditeljima vjerojatno nije najprecizniji te pati od određenih nedostataka. Primjerice, ostaje nejasno na koji način su pri prikupljanju i obradi podataka tretirani studenti koji su za vrijeme popisivanja živjeli van mjesta prebivališta. Smatramo da postoji realna "opasnost" kako je određeni postotak njih tretiran kao dio samačkog kućanstva ili nekog oblika kohabitacije iako su u financijskom smislu još uvijek djelomično ili potpuno ovisni o roditeljima te periodički postaju sastavni dio njihovog kućanstva. Također, analizom podataka s Popisa ostajemo zakinuti i za informaciju o tome na koji način su tretirane oženjene/udate osobe koje još uvijek žive s roditeljima. Naime, ispitanici su se pri odgovoru na ovo pitanje u anketnom upitniku izjašnjavali isključivo o vlastitom statusu u kućanstvu u kojem žive. Ostaje nejasno što je s pojedincima koji imaju dvojak status, odnosno koji su u isto vrijeme i supružnik i dijete u istom kućanstvu.

No, usprkos spomenutim metodološkim ograničenjima smatramo da nam podaci s Popisa stanovništva 2001. godinemogu ponuditi barem okvirnu sliku o tome u kojoj je mjeri trend produženog stanovanja s roditeljima izražen u zemlji. Naravno, ovo ne znači da zbog navedenih metodoloških propusta analizu rezultata dobivenih Popisom koju donosimo u nastavku treba ne treba čitati s dozom opreza. Za precizniji uvid u postotak mladih koji u

zrelim godinama žive s roditeljima svakako bi valjalo provesti istraživanje konstruirano isključivo u tu svrhu.

Kao što je već rečeno, pri odgovoru na anketni upitnik korišten tokom Popisa stanovništva ispitanici su se izjašnjavali o vlastitom statusu unutar kućanstva u kojem žive. Odgovori ispitanika prikazani su u Tablici 4.

Tablica 4. Stanovništvo prema statusu u kućanstvu

	Broj	Postotak
Dijete	1.568.146	35,5%
Vjenčani suprug/supruga	2.063.736	46,8%
Nevjenčani suprug/supruga	64.308	1,5%
Majka s djecom	156.038	3,5%
Otac s djecom	31.965	0,00%
Samac	307.089	6,9%
Drugo (nisu članovi kućanstva)	219.546	4,9%
UKUPNO	4.410.828	100%

Ono što je zanimljivo u okvirima ovog rada jesu oni stanovnici koji su u trenutku provođenja popisa unutar kućanstva u kojem žive imali status djeteta. Jasna stvar, ako se netko u kućanstvu u kojem živi smatra djetetom, logično je za pretpostaviti da još uvijek živi s roditeljima. Kao što je vidljivo iz tablice, u Hrvatskoj živi 1.568.146 "djece" što čini 35,5% ukupne populacije koja živi u privatnim kućanstvima¹⁷. Međutim, za procjenu raširenosti fenomena produženog stanovanja s roditeljima potrebno je analizirati koliki je postotak "djece" među tzv. "mladim odraslima" (eng. youngadults). Jedan od ozbiljnijih konceptualnih problema u ovom radu bilo je upravo definiranje dobi unutar koje se određenu osobu može smatrati *mladim odraslim*. U literaturi koja se bavi fenomenom produženog stanovanja s roditeljima ne postoji suglasje oko toga koja je granična dob za proučavanje ovog fenomena. Neki će autori donju granicu postaviti na 15 godina, neki drugi na 18 ili čak na 21 godinu. Također, ne postoji suglasje niti oko gornje dobne granice mladosti koja se u literaturi kreće od 29. do 35. godine.

Kao što smo već naglasili u uvodu, mladost je u suvremenom društvu iznimno kompleksna i široka kategorija te je uistinu teško odrediti je fiksnim dobnim granicama. Međutim, isto je rečeno u uvodu, u svim modernim društvima danas se bilježi trend produživanja ovog životnog perioda. Iz navedenog razloga odlučili smo kako gornja dobna granica mladosti ne smije biti preniska te smo je odlučili postaviti na 34 godine. Naravno, vjerojatno bi bilo konceptualno opravdano granicu postaviti i na, primjerice, 33 ili 35 godina, no u većini

¹⁷U privatnik kućanstvima u trenutku provođenja Popisa živjelo je 4.410.828 građana, dok je njih 26.632 živjelo u institucionalnim kućanstvima (vojne institucije, vjerske institucije, starački domovi, zdravstvene institucije itd.).

statističkih godišnjaka te literaturi koja se bavi problemima mladih upravo su 29. i 34. godinanjakešće korištene kao gornja granica mladosti (npr. Glick i Lin, 1986., Descartes, 2006., Boyd i Norris, 1999., Boyd i Norris, 2004., Nishioka, 2003.). Zbog spomenutog trenda produljivanja perioda mladosti kao gornju dobnu granicu odbacili smo 29. godinu te smo se odlučili da će se mladim osobama smatrati samo oni koji su u trenutku Popisa stanovništva 2001. godine imali manje od 35 godina.

Pri određivanju donje granice mladosti vodili smo se logikom sličnom onoj koju smo koristili pri definiranju trenda produženog stanovanja s roditeljima. Na taj način konačno smo došli do zaključka kako se mladom osobom (ili bolje reći – *mladom odraslom* osobom) mogu smatrati svi oni koji su dovršili formalno obrazovanje i time ostvarili jedan od osnovnih preuvjeta za izlazak na burzu rada. Naravno, za neke osobe završetak formalnog obrazovanja uslijedit će nakon srednje škole, dok će se za one koji upišu fakultet taj period prolongirati, vjerojatno na 5 ili više godina. Budući da ovdje analiziramo rezultate s Popisa stanovništva, naše mogućnosti manipulacije podacima su prilično ograničene. Smatramo kako bi pri analizi podataka u obzir valjalo uzeti *isključivo* one pojedince koji su dovršili formalno obrazovanje. Pojednostavljeno rečeno, za mlade osobe koje se još školuju u izvjesnoj je mjeri očekivano kako će živjeti u roditeljskom domu budući da nisu u mogućnosti samostalno privređivati. Ako se za određenu osobu *očekuje* da živi s roditeljima, onda se, uvjereni smo, u tom slučaju ne radi o produženom stanovanju s roditeljima.

Na tragu gore navedenih razmišljanja kao donju dobnu granicu mladosti odredili smo osamnaestu godinu iako je, kao što je spomenuto, za određeni dio populacije sasvim očekivano da u toj dobi još uvijek živi s roditeljima. Postotak mladih u dobi od 18 do 34 koji još uvijek žive s roditeljima prikazan je u tablicama 5 i 6.

Tablica 5. Mladi muškarci(18-34) u statusu djeteta

MUŠKARCI	Svega	Dijete	Dijete (%)
18-34	512.799	317.583	61,9%

Tablica 6. Mlade žene (18-34) u statusu djeteta

ŽENE	Ukupno	Dijete	Dijete (%)
18-34	501.369	222.089	44,3%

Kao što je vidljivo iz tablice, u Hrvatskoj je 2001. godine živjelo 1.014.168 građana starih između 18 i 34 godine od čega je njih 539.672 u kućanstvu kojeg su dio imalo status djeteta. Prevedeno na relativne brojke, ovo znači da je 2001. godine 53,2% osoba starih između 18 i 34 godine još uvijek živjelo s roditeljima. Čak i kada se uzme u obzir ranije spomenuta činjenica da jedan dio ovog postotka otpada na studente za koje se u izvjesnoj mjeri *očekuje* da za vrijeme školovanja žive u roditeljskom domu¹⁸, ovaj postotak i dalje treba smatrati prilično visokim. Pogotovo je to slučaj za mušku populaciju budući da s roditeljima živi čak 61,9% muškaraca u dobi od 18 do 34 godine. Sukladno s trendovima spomenutim ranije u radu i u Hrvatskoj s roditeljima u zrelim godinama živi manje žena nego muškaraca, točnije njih 44,3%.

Na temelju ovih postotaka definitivno se može zaključiti kako je u Hrvatskoj itekako izražen trend produženog stanovanja s roditeljima. Dapače, uz sve potrebne ograde, izvjesno je kako se naša zemlja nalazi u samom europskom vrhu prema postotku mladih osoba (pogotovo muškaraca) koji u zreloj dobi žive s roditeljima¹⁹.

Analizom rezultata dobivenih Popisom stanovništva 2001. godine tako je potvrđena naša hipoteza kako Hrvatsku po udjelu mladih osoba koje žive s roditeljima valja svrstati u južnoeuropsko/istočnoeuropski klaster kojem pripadaju zemlje poput Italije, Španjolske, Poljske, Bugarske, Slovenije, Slovačke, Grčke i Portugala (Iacovou, 2011). Zbog specifične kombinacije kulturnih i socio-ekonomskih faktora trend produženog stanovanja s roditeljima u ovim zemljama posebno je izražen. Statistika je, uostalom, prilično egzaktna disciplina i njeni su zaključci neumoljivi. U ovim zemljama znatan postotak mladih ljudi svoje dvadesete pa čak i tridesete godine provodi u roditeljskom domu. No, za valjanu sociološku analizu nije dovoljno odgovoriti samo na pitanje *koliko* mladih živi s roditeljima već je potrebno uhvatiti se u koštac s mnogo ozbiljnijim i kompleksnijim pitanjem – *zašto* toliki postotak Hrvata, ali i Talijana, Bugara, Grka, Slovenaca itd. svoje zrele godine provodi u roditeljskom domu. Je li život s roditeljima u ovim zemljama nužnost ili pak racionalan odabir?

¹⁸Naravno, ne doslovno. Određeni dio studenata zbog školovanja će vjerojatno promijeniti boravište. No, ranije u radu argumentirali smo zbog čega ovaj tip iseljenja iz roditeljskog doma ne možemo u punom smislu riječi smatrati rezidencijalnom neovisnošću.

¹⁹Usporedbe radi, Italija je jedna od europskih zemalja koja se najčešće spominje kao ogledni primjer kada se govori o raširenosti sindroma produženog djetinjstva. Godine 1998. u 38% Talijana starih između 25 i 34 godine je još uvijek živjelo s roditeljima (Nishioka, 2003), dok je tri godine kasnije u istoj dobnoj skupini s roditeljima živjelo 32% Hrvata. Također,

6. ŽIVOT S RODITELJIMA U ZRELIM GODINAMA U HRVATSKOJ; NUŽNOST ILI ODABIR?

Dvadeseto stoljeće u Hrvatskoj, između ostalog, definitivno je bilo razdoblje "demografskog prevrata" kako to kažu Gelo i suradnici. U našoj zemlji, ali i u većini razvijenog svijeta, u tom stoljeću dovršen je proces demografske tranzicije koji je dubokom izmijenio dinamiku demografskih promjena. Gotovo paralelno sa završnim fazama demografske tranzicije odvijao se i proces tzv. druge demografske tranzicije kojeg u prvom redu karakterizira sveopća individualizacija, produljenje perioda mladosti te odgađanje određenih životnih koraka za kasniju dob. U većem dijelu dvadesetog stoljeća mladi ljudi iz roditeljskog doma odlaze u sve ranijoj dobi, a sve češće to čine zbog razloga koji nisu bili vezani za zasnivanje vlastite obitelji.

No, kraj 20. stoljeća, a i početak 21., sa sobom je donio i promjenu ovog trenda. Mladi ljudi i dalje su uživali u sve većim slobodama te su mogli samostalnije upravljati vlastitim životima, ali u isto vrijeme počeli su i prolongirati svoj boravak u roditeljskom domu.

Razni autori imaju različita objašnjenja ovog trenda. Kao što smo vidjeli ranije, neki od njih će naglasak staviti na kulturološke specifičnosti dok će drugi autori trend produženog stanovanja s roditeljima pripisati u prvom redu ekonomskim uvjetima koji vladaju u nekoj zemlji. Ovakav način analize koristan je za objašnjavanje regionalnih specifičnosti vezanih za karakteristično vrijeme u kojem mladi ljudi odlaze iz roditeljskog doma, ali zapravo nam malo toga govori o odgovoru na jedno od temeljnih pitanja – zašto se ovaj trend uopće pojavio?

Odmah na početku moramo naglasiti kako na pitanje *zašto* vjerojatno nema jednoznačnog odgovora. Trend produženog stanovanja s roditeljima sasvim sigurno je prouzrokovao veoma širokim skupom međusobno isprepletenih faktora. U nekoj državi vjerojatno su neki od faktora bili izraženiji, dok su drugi imali manji utjecaj. Zbog regionalnih specifičnosti u Europi, a o čitavom svijetu da i ne govorimo, još je teže ponuditi univerzalno objašnjenje nastanka sindroma produženog djetinjstva. U ovom dijelu stoga ćemo se primarno orijentirati na Hrvatsku te specifične uvjete koji su, vidjeli smo u prethodnom poglavlju, doveli do toga da više od 50% mladih u dobi od 18 do 34 godine još uvijek živi s roditeljima.

Za početak, jedan dio objašnjenja ovog fenomena vjerojatno leži u kulturološkim specifičnostima. Ranije u radu spomenuli smo autore koji visok postotak mladih koji žive s

roditeljima u južноеuropskim i istočnoeuropskim zemljama objašnjavaju jakim obiteljskim i međugeneracijskim vezama. Također, ovom objašnjenju svakako treba pridodati i gotovo pa ustaljene običaje da se s roditeljima živi do stupanja u brak, a nerijetko čak i nakon ovog životnog koraka. U tom smislu, Hrvatska je definitivno imala sve kulturalne preduvjete za bujanje trenda produženog stanovanja s roditeljima. No, čak i u zemljama u kojima su mladi tradicionalno ostajali dugo u roditeljskom domu polovicom prošlog stoljeća došlo je do promjene ovog trenda. Drugim riječima, kulturološke odrednice te ustaljena tradicija produženog stanovanja s roditeljima ne može biti presudna varijabla pri objašnjavanju sindroma produženog djetinjstva. Dapače, zemlje s izraženom tradicijom odgađanja odlaska iz roditeljskog doma bilježile su u većem dijelu dvadesetog stoljeća obrtanje ovog trenda, ali samo da bi u posljednja dva ili tri desetljeća došlo do novog preokreta. U nekim zemljama te su promjene bile toliko drastične da su se osjetile u samo nekoliko godina. Tako je, primjerice, u Italiji 1990. godine s roditeljima živjelo 26% mladih u dobi između 25 i 34 godine, dok je samo osam godina kasnije taj postotak porastao na 38% (Nishioka, 2003).

Kao što je rečeno ranije, većina autora ovoliko povećanje postotka mladih koji žive s roditeljima povezat će s određenim ekonomskim problemima. U vremenima krize, nesigurnih i slabo plaćenih poslova u izvjesnoj je mjeri očekivano da se veći broj mladih ljudi neće odvažiti na samostalan život i rizike koje rezidencijalna neovisnost sa sobom nosi.

No, koliko god strukturalni elementi poput posrnule ekonomije ili stanja na tržištu nekretnina nedvojbeno bili povezani s brojem mladih koji usprkos zrelim godinama ostaju u roditeljskom domu, neki autori će naglasiti da su razlozi ovog trenda primarno psihološke prirode. Mladi u suvremenim društvima su, prema njima, navikli na lagodan život te ga se nipošto ne žele odreći. Tako srpski psihoterapeut Zoran Milivojević tvrdi da "ekonomska kriza nema mnogo veza sa sindromom produženog djetinjstva. I ranije su ljudi teško živjeli pa su opet željeli odrasti, osamostaliti se i krenuti svojim putem. Danas se roditelji trude da svojoj djeci omoguće sretno djetinjstvo, a onda toj djeci, kojoj je u roditeljskom domu sasvim ugodno, ne daju da odrastu"²⁰. Na sličan način razmišlja i, također psihoterapeutkinja, Aleksandra Bubera²¹ koja tvrdi da djeci u Srbiji "porodica ne dozvoljava da odraste. Tretirani smo kao princeze i prinčevi. U našim porodicama često se može čuti „mama će“, „tata će“. Na neki način, mi smo odgajani tako da budemo nesposobni".

²⁰ <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:392722-Sindrom-produzenog-djetinjstva-Kod-roditelja-sa-30-godina>

²¹ <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/117320/Lenji-za-samostalan-zivot>

Ovakvo, primarno psihološko, objašnjenje sindroma produženog djetinjstva mlade ljude stereotipizira kao lijene neradnike koji zapravo ne žele odrasti. Udobnost obiteljskog doma je, pogotovo u ekonomski nesigurnim vremenima, luksuz kojeg se ne žele odreći. Promatrajući ovakva objašnjenja iz teorije racionalnog izbora, ovo bi zapravo značilo da mladi ljudi vide mnogo više prednosti nego potencijalnih troškova u produženom životu s roditeljima. Takav način života za njih je zapravo racionalan odabir.

Iako ovakvo objašnjenje, sve učestalije pojave sindroma produženog djetinjstva, sasvim sigurno vrijedi za određeni broj mladih osoba, veliko je pitanje vrijedi li i za većinu? Naime, smatramo kako je, da bi osoba uopće mogla donijeti racionalnu odluku o ostanku u roditeljskom domu, nužno da u prvom redu uopće ima izbor. Drugim riječima, u vremenima ekonomske krize i visoke nezaposlenosti veliki postotak mladih osoba zapravo niti neće donijeti odluku o ostanku u roditeljskom domu budući da će ona praktički biti donesena umjesto njih. Osoba bez stabilnih primanja jednostavno se ne može osamostaliti.

Ovakvom razmišljanju u prilog ide i istraživanje *Mladi i europski integracijski procesi* (2004.) kojeg je realizirao Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. Ovo istraživanje je jedno od rijetkih empirijskih uvida u stavove građana Hrvatske o razlozima produženog boravka mladih u roditeljskom domu. Autorica Vlasta Ilišin istraživanje je provela na uzorku mladih (15-29 godina) i starih (30 i više godina) građana. U istraživanju je sudjelovalo 3000 ispitanika od kojih se, između ostalog, tražilo i da navedu glavne razloge zbog kojih misle da mladi ljudi dulje ostaju u roditeljskom domu. Od ukupno 2000 mladih ispitanika njih 75,5% kao jedan od dva glavna razloga navelo je odgovor "ne mogu si priuštiti da se odsele". Zanimljivo, kod uzorka "starih" ispitanika isti odgovor odabralo je njih 76,5%. Drugi najučestaliji odgovor u oba uzorka bio je taj da se danas kasnije sklapa brak i započinje zajednički život s partnerom, a kao jedan od dva glavna razloga produženog stanovanja s roditeljima odabralo ga je 34,8% mladih i 32,5% "starih" ispitanika.

Iz navedenih rezultata vidljivo je kako više od tri četvrtine ispitanika upravo ekonomske faktore smatra glavnim uzročnikom trenda sve dužeg boravka mladih u roditeljskom domu. Iako u anketnom upitniku nije sadržano pitanje o tome imaju li namjeru odseliti se iz roditeljskog doma, budući da je ono provedeno na uzorku mladih ljudi, ovakvu raspodjelu odgovora ispitanika smatramo prilično indikativnom. Drugim riječima, istraživanje je provedeno upravo na onom uzorku koji se trenutno (ili će se u bliskoj budućnosti) susresti s odlukom o iseljenu iz roditeljskog doma te time njihovi odgovori dodatno dobivaju na težini.

Također, spomenimo i kako je tek 18,3% mladih i 19,8% "starih" kao jedan od dva glavna razloga produženog ostanka u roditeljskom domu navelo odgovor da mladi "žele udobnosti doma bez odgovornosti koje iz toga slijede". Naravno, niti ovaj postotak nije zanemariv i svakako govori kako teza o generacijama mladih koji zapravo niti ne žele odrasti ima određenog uporišta u stvarnosti. No, budući da financijske (ne)mogućnosti kao glavni razlog ostanka s roditeljima odabralo nekoliko puta više mladih, skloniji smo mišljenju kako razloge ovog fenomena ipak treba tražiti u nepovoljnoj ekonomskoj klimi.

Ovome u prilog idu i ranije spominjani nalazi znanstvenika o tome da je iseljenje iz roditeljskog doma usko povezano s primanjima mlade osobe. Upravo zbog toga Goldscheider i DaVanzo (1989.) zaključuju kako je "rezidencijalna neovisnost preferirano stanje za mnoge". No, da bi se takvo stanje moglo ostvariti nužno je da se ostvare i određeni preduvjeti na koje pojedinac koji se želi odseliti ne može utjecati. Tu u prvom redu mislimo na jedan od temelja rezidencijalne neovisnosti – dostupnost nekretnina.

Postoji čitav niz različitih faktora koji utječu na dostupnost nekretnina u određenoj zemlji. Prije svega, dostupnost je određena samim brojem raspoloživih nekretnina, njihovim položajem i cijenom. Također, čak i ako su nekretnine u određenoj zemlji prilično skupe to ne znači da su nedostupne većem broju ljudi. Moguće je, primjerice, da država nudi značajne poticaje za mlade koji se odlučuju na kupovinu prve nekretnine. Moguće u teoriji, ali ne i pretjerano često u praksi.

O tome možda najbolje svjedoči analiza koju je u svom radu "Priuštivost stanovanja u Hrvatskoj i odabranim europskim zemljama" provela Maruška Vizek. Autorica je provela komparativnu analizu o dostupnosti nekretnina u nekoliko europskih zemalja. Priuštivost je u radu shvaćena kao "sposobnost da se za neko dobro plati, a da to plaćanje ne uzrokuje financijske poteškoće (Robinson *et al.*, 2006 prema Vizek, 2009: 286). Na tragu ove definicije autorica priuštivost stanovanja definira kao "sposobnost da se kupe usluge stanovanja (bilo u vidu iznajmljivanja ili kupnje nekretnine), a da ta kupnja ne uzrokuje financijske poteškoće kupcu. (Vizek, 2009: 286).

Temelj procjene priuštivosti nekretnina, odnosno onih izdataka koji počinju uzrokovati financijske poteškoće kupcu, su omjer bruto društvenog proizvoda po stanovniku i prosječne cijene kvadrata nekretnine te iznos bruto plaće koju pojedinac mora izdvojiti kako bi kupio kvadratni metar nekretnine.

Na temelju prvog kriterija priuštivosti nekretnine (postotku bruto domaćeg proizvoda po stanovniku kojeg građanin zemlje mora izdvojiti za metar kvadratni nekretnine) autorica zaključuje da je priuštivost stanovanja u Hrvatskoj rasla od 2000. do 2006. godine, a trend se preokrenuo u 2007. i 2008. godini kada je došlo do smanjenja priuštivosti nekretnina. 2008. godine prosječan Hrvat morao je izdvojiti 17,4% svog bruto domaćeg proizvoda za kupnju jednog metra kvadratnog nekretnine. Tokom čitavog perioda, od svih promatranih zemalja (Slovenija, Poljska, V. Britanija, Estonija, Bugarska, Irska, Španjolska) Hrvatska je imala najmanju priuštivost stanovanja.

Niti prema kriteriju postotka bruto plaće koju građanin mora izdvojiti za kupovinu metra kvadratnog nekretnine situacija nije bitno drugačija. Nekretnine su prema ovom kriteriju najmanje priuštive u Bugarskoj, dok je na drugom mjestu Hrvatska. . Prosječni građanin naše zemlje u 2008. godini trebao je izdvojiti 15,2% svoje bruto plaće da bi kupio metar kvadratni nekretnine, a da bi nekretninu kupio u Zagrebu postotak je još viši - 16,7%.

Osim spomenutih, autorica kao dodatan kriterij priuštivosti navodi i kretanje kamatnih stopa budući da se velika većina nekretnina kupuje na kredit. Slično kao u i prethodnim slučajevima, i ovdje sredinom nultih godina priuštivost nekretnina raste (kamatne stope padaju), no s dolaskom ekonomske krize nekretnine uslijed rasta kamatnih stopa ponovno postaju sve nedostupnije hrvatskim građanima.

Konačan zaključak ovog istraživanja stoga je da su u svim promatranim zemljama nekretnine najmanje priuštive upravo u Hrvatskoj, a uslijed ekonomske krize negativni trend smanjenja priuštivosti vjerojatno će se nastaviti i u bliskoj budućnosti.

Imajući na umu ove informacije zapravo nas ne treba čuditi podatak da više od polovice mladih u dobi između 18 i 34 godine još uvijek živi s roditeljima. Naravno, jedan dio njih sasvim sigurno niti ne želi napustiti luksuz roditeljskog doma, no za najveći dio njih iseljenje zapravo ne postoji kao realna opcija.

Nepriuštive nekretnine, visoke stope nezaposlenosti i slabi državni poticaji za kupnju prve nekretnine sasvim su opipljive otegotne okolnosti s kojima se susreće većina mladih u Hrvatskoj i treba ih smatrati glavnim razlozima sve učestalije pojave sindroma produženog djetinjstva. Na početku rada naglasili smo kako ćemo razloge produženog ostanka u roditeljskom domu pokušati objasniti kroz prizmu teorije racionalnog izbora. Uistinu, sasvim je logično za pretpostaviti da će svaka mlada osoba prije nego što donese odluku o iseljenju iz

ili ostanku u roditeljskom domu dobro "odvagati" potencijalne troškove i koristi. U vremenima ekonomskog prosperiteta ponešto argumenata vjerojatno bi se smjestilo na oba kraja "vage", no u teškoj ekonomskoj situaciji kakva je danas u Hrvatskoj za mnoge mlade odluka je već unaprijed donesena. Potencijalni troškovi u većini slučajeva mnogostruko će nadvladati koristi. U takvoj situaciji ne čudi rapidno povećanje "zaraženih" sindromom produženog djetinjstva. No, da bi za takve osobe mogli reći kako ne žele odrasti prvo bi im trebala biti ponuđena mogućnost da to pokušaju učiniti. U vremenima ekonomske krize velik postotak mladih takvu mogućnost nema te iz tog razloga život s roditeljima u zrelim godinama ne treba smatrati izrazom neodgovornosti ili lijenosti već tek logičnom posljedicom neimanja stvarnog izbora.

7. ZAKLJUČAK

Sindrom produženog djetinjstva jedna je od najčešćih "bolesti" modernih društava od koje "obolijevaju" mnogi mladi širom Europe i svijeta. Na prijelazu stoljeća sve veći broj mladih osoba svoje dvadesete, a nerijetko i tridesete, godine provodit će u roditeljskom domu. Iako su posljedice ovakvog načina života prilično mnogobrojne, kompleksne te podložne raznim interpretacijama, većina autora se ipak slaže u jednoj stvari – posljedice produženog stanovanja s roditeljima su u najvećem broju slučajeva negativne. Mlade ljude koji nakon završetka formalnog obrazovanja nisu ostvarili rezidencijalnu neovisnost društvo će često tretirati kao djecu, a život s roditeljima vjerojatno će ostaviti određene posljedice na njihov društveni i seksualni život, a u najekstremnijim slučajevima čak i na psihičko zdravlje. Naravno, ovo nikako ne znači da su mladi koji u svojim zrelim godinama žive s roditeljima osuđeni na samački život i psihičke probleme. Dapače, u nekim slučajevima produženo stanovanje s roditeljima može djelovati pozitivno na mnoge aspekte života mladih ljudi te nikako ne treba isključivati mogućnost da je produženi boravak u roditeljskom domu racionalan odabir, a ne prokletstvo.

Kao što smo vidjeli u prethodnom poglavlju, na ovakav način razmišljaju srpski psihoterapeuti Zoran Milivojević i Aleksandra Bubera koji tvrde kako su mladi danas jednostavno navikli na sve pogodnosti života s roditeljima te ih se nipošto ne žele odreći. Drugim riječima, dok god imaju nekoga tko će im kuhati, čistiti i financijski pomagati mladi ljudi zapravo ni nemaju motiv za ostvarivanjem rezidencijalne neovisnosti. Iseljenje iz roditeljskog doma sa sobom bi donijelo mnoge probleme te bi za većinu mladih značilo i odricanje od određenih luksuza u kojima u trenutnoj situaciji uživaju.

Naravno, ovo je tek jedno od mogućih objašnjenja sindroma produženog stanovanja s roditeljima i, prema mišljenju autorice ovog rada, vjerojatno i jedno od manje uvjerljivih. Naime, većina autora koji se bave problemom produženog stanovanja s roditeljima složna je oko jedne stvari – ovaj trend će biti posebno izražen u vremenima ekonomskih kriza. Kao što smo vidjeli u drugom i trećem poglavlju, u mnogim empirijskim istraživanjima upravo su ekonomski faktori najpouzdaniji prediktori učestalosti trenda produženog stanovanja s roditeljima. Nerazvijena ekonomija, visoka nezaposlenost i nesigurni poslovi gotovo su sigurna garancija da će vlastita nekretnina biti nedosanjani san za većinu mladih stanovnika zemlje o kojoj je riječ. U tom smislu, produženo stanovanje s roditeljima za mnoge mlade

ljude jest racionalan odabir, ali u isto vrijeme to je i jedini odabir. U vremenima ekonomskog prosperiteta stoga bi imalo smisla govoriti o lijenim generacijama koje ne žele odrasti, dok u vremenima ekonomskih kriza zapravo možemo govoriti tek o generacijama mladih koji ne mogu odrasti. Ili preciznije rečeno, ne mogu ostvariti određene korake koji se u većini društava smatraju sigurnim indikatorima odraslosti – završetak obrazovanja, pronalazak posla, iseljenje iz roditeljskog doma i konačno brak. U državama poput Hrvatske, mladi ljudi nerijetko "zapnu" već na drugom koraku.

Iz navedenog razloga stoga niti ne čudi podatak iz petog poglavlja kako nešto više od 50% mladih Hrvatica i Hrvata u dobi od 18 do 34 godine još uvijek živi s roditeljima. Iako smo do ovog podatka došli analizom sekundarnih izvora podataka te postoje određeni metodološki problemi koji su vjerojatno utjecali na iznos postotka, ipak smatramo kako možemo nedvosmisleno zaključiti da je trend produženog stanovanja s roditeljima u Hrvatskoj itekako prisutan. Dapače, vrlo je izgledno kako je danas još i izraženiji budući da su podaci koje smo analizirali prikupljeni 2001. godine, dakle u vrijeme kada zemlju još nije zahvatila globalna ekonomska kriza.

Na temelju ovih podataka Hrvatsku smo tako svrstali u tzv. južnoeuropski klaster zemalja u koji spadaju zemlje poput Italije, Španjolske, Portugala i Grčke – sve redom zemlje u kojima otprilike 50% mladih svoj 25. rođendan dočeka u roditeljskom domu.

U posljednjem poglavlju prezentirali smo i rezultate studije o priuštivosti nekretnine MaruškeVizek iz koje je vidljivo kako su, u mediteranskom klasteru, ali i generalno u Europi, u Hrvatskoj nekretnine najmanje priuštive. Prosječan Hrvat morat će izdvojiti više svoje bruto plaće za metar kvadratni nekretnine nego što će to morati učiniti mladi Slovenac, Irac, Britanac ili Španjolac. Budući da smo upravo stanje na tržištu nekretnina (uz već spomenute ekonomske faktore) jedan od najpouzdanijih prediktora učestalosti trenda produženog stanovanja s roditeljima, na temelju spomenute studije može se s priličnom sigurnosti prognozirati kako će mlade generacije Hrvatica i Hrvata i u narednim godinama sve češće živjeti s roditeljima u svojim zrelim godinama.

Posljedice ovakvog trenda spomenuli smo u četvrtom poglavlju – u 21. stoljeću u Hrvatskoj niti jedne godine nije zabilježen pozitivan prirodni prirast. Broj stanovnika svake godine sve brže opada, a demografi upozoravaju kako bi, nastave li se stvari odvijati ovim tempom, u narednih nekoliko desetljeća ukupna populacija mogla biti doslovce desetkovana.

Produženo stanovanje s roditeljima tako može ostaviti posljedice ne samo na individualnoj razini, već i na široj društvenoj razini. U oba slučaja te posljedice će biti (uglavnom) negativne, a da bi se njihov efekt barem djelomično suzbio potrebno je, prije svega, suočiti se s činjenicom da je sindrom produženog djetinjstva u Hrvatskoj itekako prisutan, a zatim pokušati pronaći način da ga se suzbije. Na znanstvenoj zajednici je, naravno, da fenomen prouči i objasni te se u tom smislu nadamo kako i ovaj rad može poslužiti kao podloga za buduća empirijska istraživanja sindroma produženog djetinjstva.

LITERATURA

1. Akrap, et al. (2003.) *Činitelji demografskih kretanja u Republici Hrvatskoj: Znanstveno-istraživački projekt: istraživanje činitelja fertiliteta u Hrvatskoj i mogućega utjecaja nekih mjera obiteljske politike na odluku o broju djece*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
2. Akrap, A. i Čipin, I. (2006.) *Socijalitetni sterilitet u Hrvatskoj: Zašto smo neoženjeni i neudate?* Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti Republike Hrvatske.
3. Billari et al. (2001.) *Leaving Home in Europe: The Experience of Cohorts Born Around 1960*. Rostock: MaxPlanck Institute for Demographic Research.
4. Billari, F. i Liefbroer, A. (2007.) *Should I stay or Should I Go? The Impact of Age Norms on Leaving Home*. *Demography* 44 (1): 181-198.
5. Boyd, M. i Norris, D. (1999.) *The Crowded Nest: Young Adults at Home*. *Canadian Social Trends* 52: 2-5.
6. Boyd, M. i Norris, D. (2000.) *Demographic Change and Young Adults Living with Parents*. *Canadian Studies in Population* 27(2): 267-281.
7. Buck, N. i Scott, J. (1993.) *She's Leaving Home: But Why? An Analysis of Young People Leaving the Parental Home*. *Journal of Marriage and Family* 55 (4): 863-874.
8. Descartes, L. (2006.) *"Put Your Money Where Your Love Is": Parental Aid to Adult Children*. *Journal of Adult Development* 13: 137-147.
9. Gelo et al. (2005.) *Temeljne značajke demografskog razvoja Hrvatske: Bilanca dvadesetog stoljeća*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
10. Glick, P. C. i Lin, S.-L. (2001.) *More Young Adults are Living with their Parents: Who are they?* *Journal of Marriage and Family* 48(1): 107-112.

11. Glick, J. i Hook, J. (2011.) Does a House Divided Stand? Kinship and Continuity of Shared Living Arrangements. *Journal of Marriage and Family* 73(1): 1149-1164.
12. Goldscheider F. i DaVanzo J. (1989.) Pathways to Independent Living in Early Adulthood: Marriage, Semiautonomy and Premarital Residential Independence. *Demography* 26(4): 597-614.
13. Holdsworth, C. (2006.) Don't You Think You're Missing Out, Living at Home. *The Sociological Review* 54(3): 495-519.
14. Iacovou, M. (2011.) Leaving Home: Independence, Togetherness and Income in Europe. New York: United Nations (Department of Economic and Social Affairs).
15. Ilišin, V. (2005.) *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
16. Jones, G. (2002.) *The Youth Divide. Diverging Paths to Adulthood*. Joseph Rowntree Foundation.
17. Kneale, D. i Joshi, H. (2008.) Postponement and Childlessness Evidence from Two British Cohorts. *Demographic Research* 19: 1935-1968.
18. Nishioka, H. (2003.) Low Fertility and Family Policies in South European Countries. *Journal of Population and Social Security* 1: 262-308.
19. Petrović, M. (2004.) *Sociologija stanovanja: stambena politika: izazovi i mogućnosti*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
20. Radin *et al.* (2002.) *Mladi uoči trećeg milenija*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
21. Sassler *et al.* (2008.) Are They Really Mamma's Boys/Daddy's Girls? The Negotiation of Adulthood Upon Returning to the Parental Home. *Sociological Forum* 23 (4): 670-698.
22. Smits, A. W. M. (2010.) *The Role of Parents in Their Adult Children's Housing and Residential Location*. Amsterdam Institute for Social Science Research.

23. Solda, M. (2001.) Leaving the Nest in Two Different European Contexts. Introduction of Research on Housing and Nest Leaving. *Amsterdam Study Centre for the Metropolitan Environment, University of Amsterdam.*
24. Stone *et al.*, (2011.) The Changing Determinants of UK Young Adults' Living Arrangements. *Demographic research* 25(20): 629-666.
25. Turcotte, M. (2007.) Staying at Home Longer to Become Homeowners. *Canadian Social Trends* 84: 32-36.
26. Vassallo *et al.* (2009.) The Roles That Parents Play in the Lives of Their Young Adult Children. *Family Matters* 82: 8-14.
27. Vizek, M. (2009.) Priuštivost stanovanja u Hrvatskoj i odabranim europskim zemljama. *Revija za socijalnu politiku* 16 (3): 281-297.
28. URL: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:392722-Sindrom-produzenog-detinjstva-Kod-roditelja-sa-30-godina> 06.05.2013.
29. URL: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/117320/Lenji-za-samostalan-zivot> 06.05.2013.
30. URL: <http://www.jutarnji.hr/popis-stanovnistva-2011---hrvatska-ima-4-29-milijuna-stanovnika--zagreb-blizu-800-000/956036/> 08.05.2013.

SAŽETAK

Osnovni cilj rada bilo je konceptualno definiranje tzv. sindroma produženog djetinjstva odnosno trenda produženog stanovanja s roditeljima. U prvom dijelu rada prezentiran je kratak povijesni pregled nastanka sindroma produženog djetinjstva s posebnim naglaskom na potencijalne posljedice koje produženo stanovanje s roditeljima može ostaviti kako na mikro tako i na makro razini. Također, u ovom dijelu rada bilo je riječi i o regionalnim specifičnostima u Europi s obzirom na vrijeme i načine na koje mladi ljudi napuštaju roditeljsko gnijezdo. U drugom dijelu rada pažnja je preusmjerena na lokalne prilike u Republici Hrvatskoj te je, na temelju analize podataka s Popisa stanovništva 2001. godine, donesen zaključak kako je trend produženog stanovanja s roditeljima u zemlji itekako prisutan. U završnom dijelu rada dodatno se analiziraju uvjeti koji su doveli do pojave ovog trenda u Hrvatskoj, s posebnim naglaskom na ekonomske faktore te stanje na tržištu nekretnina. Zaključno, u posljednjem poglavlju sadržana je i kratka rasprava kojom smo pokušali ponuditi odgovor na pitanje je li produženo stanovanje s roditeljima u Hrvatskoj danas pitanje racionalnog odabira ili nepostojanja alternative.

Ključne riječi: *sindrom produženog djetinjstva, stanovanje s roditeljima, sindrom Petra Pana, stanovanje, mladi*

ABSTRACT

The main goal of this paper was to define the conceptual framework for understanding the "prolonged childhood syndrome". In the first part of this paper was presented a brief historical overview of the syndrome of prolonged childhood, with special emphasis on the potential consequences of prolonged housing with parents can leave both the micro and macro level. Also in this section were discussed regional particularities in Europe with emphasis on the time and the ways in which young people leave the parental nest. In the second part of the paper attention has been diverted to local conditions in the Republic of Croatia. Based on our analysis of Census 2001. data a conclusion was made that the trend of extended residence with parents is very much present in the country. In the final part of the paper we analyzed the conditions that led to the emergence of this trend in Croatia, with special emphasis on economic factors and the state of the real estate market. Finally, in the last chapter was presented a brief discussion in which we tried to

answer the question whether the prolonged housing with parents in
today was the question of rational choice or lack of alternatives.

Croatia

Keywords: *prolonged childhood syndrome, housing with parents, Peter Pan syndrome, living arrangements, youth*